

มูลนิธิชัยพัฒนา และมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

การสัมมนาวิชาการประจำปี 2541

จากวิกฤติสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
From Crisis to Sustainable Development

กลุ่มที่ ๓

การฟื้นฟูสังคมเศรษฐกิจไทย

11-13 ธันวาคม 2541 ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ซิตี้ จังหวัดชลบุรี

สรุปการประชุมระดมความคิด
กลุ่ม 3 : การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย
วันที่ 12 ธันวาคม 2541 ห้องบุษราคัม เวลา 13.30-17.30 น.

ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจ

1. ผลกระทบด้านการว่างงานรุนแรงที่สุด นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยกเว้นผลกระทบด้านเงินเฟ้อซึ่งมีปัญหาในช่วงระยะแรก ๆ
2. ขนาดของผลกระทบแตกต่างกันในแต่ละชุมชน
3. ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมยังไม่เห็นชัดเจน มีทั้งด้านบวกและด้านลบ ต้องมีการติดตามผลกระทบอย่างใกล้ชิด
4. ปัญหาหนี้สินส่วนตัวเพิ่มขึ้น
5. ยาเสพติดระบาดมากขึ้น และเป็นหนทางของการหารายได้อย่างง่าย ๆ
6. ปัญหาเด็กและโสเภณีเด็กเพิ่มมากขึ้น
7. วิกฤติเศรษฐกิจก่อให้เกิดความเครียดและการใช้ความรุนแรง อาชญากรรมเพิ่มขึ้น และส่งผลให้สถาบันครอบครัวเปราะบาง

ข้อจำกัดในการแก้ปัญหาของรัฐ

1. ขาดความสามารถในการให้ความช่วยเหลือให้ตรงกับกลุ่มเป้าหมาย
2. รัฐเพิ่มหรือลดความช่วยเหลือโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่ต่างกัน
3. รัฐเลือกปฏิบัติและใช้อำนาจโดยมิชอบ
4. งบประมาณแผ่นดินเป็นงบประมาณของรัฐ มีใช้งบประมาณที่ใช้เพื่อประชาชน
5. ปัญหาสมรรถนะและความโปร่งใสขององค์กรปกครองระดับท้องถิ่น
6. รัฐแก้ปัญหาแบบแยกส่วน
7. ผู้วางแผนขาดข้อมูลและวิสัยทัศน์
8. Safety net ยังไม่ครอบคลุมทุกกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้ประกอบการรายย่อยในภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ
9. ข้าราชการมีวิธีคิด เจตคติและทักษะที่ยังไม่เอื้อกับการทำงานกับชุมชน

ข้อเสนอแนะ

1. สร้าง สนับสนุนนวัตกรรมทางสังคมใหม่ๆ ทั้งในด้านวิธีคิด พฤติกรรม นโยบาย ตลอดจนการนำไปปฏิบัติในระดับโครงการ

1.1 นวัตกรรมทางความคิด/พฤติกรรม

- ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำกับตรวจสอบสถาบันที่มีส่วนสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เช่น ครู พระ ตำรวจ เป็นต้น
- ใช้ระบบภาษีปรับพฤติกรรมที่ไม่เกื้อกูลต่อสังคม เช่น ภาษีสิ่งแวดล้อม
- ให้ตระหนักถึงศักยภาพของชุมชนในการสร้างและขยาย safety net
- ให้ประชาชนมีโอกาสใช้ทรัพยากรของรัฐเพื่อสวัสดิการชุมชน เช่น ใช้หน่วยงานของรัฐเป็นเวทีชาวบ้าน
- เปลี่ยนค่านิยมของคนไทยให้หันมานิยมสินค้าที่ผลิตในชนบท ส่งเสริมการบริโภคสินค้าจากชุมชนชนบท เช่น จากร้าน Lemon Green
- ตระหนักถึงศักยภาพของทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมที่จะเป็นพลังให้ชุมชนรวมตัวกัน ทำให้สามารถคลี่คลายวิกฤติได้

1.2 นวัตกรรมเชิงโครงสร้าง

- การกระจายงบประมาณของรัฐให้มีเกณฑ์ในการกระจายที่โปร่งใสและเป็นธรรม ให้มีช่องทางที่องค์กรที่ไม่ใช่รัฐเป็นผู้ใช้งบประมาณได้ โดยมีระบบการตรวจสอบที่เข้มแข็ง
- เสริมสร้างศักยภาพของท้องถิ่นในการจัดเก็บและบริหารรายได้
- ยกกระดับและส่งเสริมสถาบันการเงินในท้องถิ่น (กลุ่มสัจจะออมทรัพย์)
- ปรับปรุงนโยบาย กระบวนการและองค์กรที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติและดูแลสิ่งแวดล้อม

1.3 นวัตกรรมทางกิจกรรมโครงการ

- มีองค์กรคุ้มครองผู้บริโภคที่ยากจน เพื่อให้ความรู้แก่ประชาชนทั้งในด้านคุณภาพและราคา
- ใช้สื่อของรัฐเพื่อให้เกิดการเชื่อมโยง แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างคนในชุมชนต่าง ๆ
- เสริมสร้างความรู้ด้านการจัดการให้กับผู้นำชุมชนและผู้บริหารองค์กรของรัฐในระดับท้องถิ่น

2. ประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการบรรเทาปัญหาวิกฤติ
3. ปรับปรุงวิถีคิด/เจตคติของข้าราชการ โดยให้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ดูงานและพัฒนาชุมชนร่วมกับชุมชน
4. ให้ใช้งบประมาณจ้างคนตกงานเพื่อมาทำงานอาสาสมัครด้านสังคม
5. ขยายเครือข่ายขององค์กรด้านสิทธิมนุษยชนให้ถึงระดับหมู่บ้าน
6. ให้มีการรวบรวมความสำเร็จของชุมชนที่ทำงานแบบพหุภาคี ศึกษาถึงกระบวนการและวิธีการทำงาน รวมทั้งบันทึกไว้ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีและควรสนับสนุนให้เป็นโรงเรียน/วิทยาลัยในการเรียนรู้เรื่องความเข้มแข็งของชุมชน

อนึ่ง ผู้แทนธนาคารโลกที่ได้เข้าร่วมประชุม ได้แสดงความชื่นชมความพยายามของประเทศไทยที่จะแก้ปัญหาโดยใช้นวัตกรรมใหม่ และปฏิรูปแนวความคิดและการบริหารให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น

การประชุมระดมความคิดเรื่อง การฟื้นฟูสังคมเศรษฐกิจไทย

1. ความเป็นมาและเหตุผล

นับแต่ประเทศไทยเข้าสู่ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ผลกระทบต่อสังคมก็เริ่มปรากฏชัดขึ้นเรื่อยๆ ผลกระทบดังกล่าวนี้มีได้จำกัดอยู่แต่ผู้ตกงานและครอบครัว ในปี พ.ศ. 2541 คาดว่าจะมีผู้ว่างงานอยู่ในระดับสูงประมาณ 1.84 ล้านคน ผู้สำเร็จการศึกษาใหม่ที่คาดว่าจะไม่ศึกษาต่อและจะเข้าสู่ตลาดแรงงานอีกประมาณ 500,000 คนต่อปี คาดว่ากำลังคนกลุ่มนี้จะไม่มีงานทำ เนื่องจากระบบเศรษฐกิจไทยโดยรวมหดตัวและคาดว่าจะมีการฟื้นตัวอย่างช้าๆ ทำให้โอกาสการจ้างลดน้อยลงมาก นอกจากนี้ ยังมีผลกระทบต่อคนยากจน ผู้อยู่ในข่ายการรับสวัสดิการทางสังคมของรัฐ เช่น เด็กก่อนวัยเรียนและนักเรียนที่รับการอุดหนุนด้านอาหารเสริม คนชราไร้ที่พึ่ง ผู้ติดเชื้อ HIV นอกจากนี้ยังมีผู้ด้อยโอกาสอื่นๆ ที่อยู่ในความดูแลของมูลนิธิเอกชน เช่น เด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน คนพิการ ฯลฯ

ขนาดและความรุนแรงของภาวะวิกฤติครั้งนี้ คาดว่ายิ่งใหญ่ที่สุดนับจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เพราะระบบเศรษฐกิจไทยจะหดตัวลงระยะหนึ่ง ปัญหาเศรษฐกิจสังคมที่จะตามมาได้จำกัดอยู่กับกลุ่มที่กล่าวถึงซึ่งเป็นผู้รับผลกระทบโดยตรง แต่จะมีผลกระทบต่อมาดังระลอกคลื่นโถมกระทบไปยังทุกหน่วยในสังคม ผ่านรายได้ที่ลดลงและค่าครองชีพที่จะสูงขึ้น เกิดปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด การฉกฉวยโอกาสจากทรัพยากรธรรมชาติหรือสมบัติของสาธารณะมากขึ้น ดังนั้น การแก้ไขปัญหาวิกฤตินี้จะไม่สามารถแก้ไขได้โดยวิธีเดิมๆ ที่เคยปฏิบัติกันมา หรือเพียงใช้เครือข่ายงานของรัฐเข้าแก้ไขปัญหาได้ การคัดงบประมาณตามเงื่อนไข IMF ทำให้งบประมาณที่กระทรวงด้านสังคมและชนบท คือ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตร และกระทรวงแรงงาน ลดลงถึง 47,956 ล้านบาท ภาวะวิกฤติครั้งนี้เกินกำลังในภาครัฐ ดังนั้นทุกองค์ประกอบในสังคม โดยเฉพาะชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องเข้ามาโอบอุ้มผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมไว้

วิกฤติครั้งนี้จึงให้บทเรียนที่สำคัญต่อประเทศไทย ทั้งในด้านปรัชญาและกลยุทธ์ของการพัฒนาของประเทศไทย ที่ได้ละเลยการสร้างภูมิคุ้มกันภายในสังคมไทย ให้มีความเข้มแข็งในระดับสถาบันครอบครัวและชุมชน เพื่อให้สามารถจัดการแก้ไขและเลือกวิถีทางของการจัดการชีวิตและทรัพยากรตามศักยภาพ ความเหมาะสมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของคน

ในการสัมมนาวิชาการประจำปีของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยครั้งนี้ จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะระดมความคิดของสาธารณชนที่สนใจในปัญหาเกี่ยวกับการปรับตัวของสังคม

เศรษฐกิจไทยในช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่และในช่วงวิกฤติ เพื่อแสวงหาแนวทางที่จะบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้าและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในระยะยาว

2. ประเด็นอภิปราย

การประชุมระดมความคิดในภาคบ่ายของวันที่ 12 ธันวาคม (ร่างกำหนดการสัมมนาปรากฏในเอกสารแนบที่ 1) จะแยกเป็น 2 กลุ่มคือ สังคมชนบทและสังคมเมือง โดยมีประเด็นการอภิปรายเหมือนกัน ดังนี้

1. ผลกระทบของเศรษฐกิจฟองสบู่และวิกฤติที่ตามมาต่อวิถีชีวิตสังคมไทย
2. ความสามารถในการปรับตัวของคนและสถาบันต่างๆ
 - ผู้ทำงานเชิงเศรษฐกิจ
 - ผู้ไม่ได้ทำงานเชิงเศรษฐกิจ
 - หน่วยผลิตต่างๆ
 - รัฐและองค์กรที่ไม่ใช่รัฐ
3. ความสามารถในการเกื้อกูลกันในปัจจุบันกับรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคต
 - บทบาทใหม่และนวัตกรรม (innovation) ทางสังคมของประชาคม (civil society) ธุรกิจ เอกชน รัฐวิสาหกิจและราชการ ในการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคม
 - นโยบายและเครื่องมือที่จะใช้ในการสนับสนุนบทบาทใหม่
 - วิธีการที่จะแยกแยะเพื่อช่วยเหลือคนยากจนและผู้ทุกข์ร้อนที่แท้จริง (targeting the affected) จากคนกลุ่มใหญ่
4. รูปแบบการจัดการองค์กรในชุมชนเมืองและชนบทเพื่อให้สวัสดิการชุมชนด้วยตนเอง กิจกรรมใดบ้างที่เป็นของรัฐที่ควรมอบให้ชุมชนไปจัดการได้เอง
5. บทบาทของกลุ่มพลเมืองดี ประชาคมและองค์กรสาธารณประโยชน์ในยามวิกฤติ ตลอดจนอุปสรรคในการทำงาน ในภาวะปัจจุบันเราจะสร้างเวทีให้พลเมืองดีมาร่วมกันช่วยชาติได้อย่างไร กลไกจัดการจะเป็นอย่างไร
6. การเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนเมืองและชนบทในยามวิกฤติ

การสัมมนาวิชาการประจำปี 2541 เรื่อง

จากวิกฤติสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

กลุ่มที่ 3

การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย

ระหว่างวันที่ 11-13 ธันวาคม 2541

ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี

ร่วมจัดโดย

มูลนิธิชัยพัฒนา และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	1
ผลสรุปงานวิจัยของ TDRI.....	2
สรุปผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ พ.ศ. 2541-2544	2
สรุปการติดตามผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจ : ชุมชนเมือง.....	8
สรุปการติดตามผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจ : ชุมชนชนบท	18
สรุปนโยบายของรัฐบาลเพื่อลดผลกระทบด้านสังคมจากวิกฤติเศรษฐกิจ.....	20
ตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคมขององค์กรพัฒนาเอกชน	22

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 การคาดประมาณการว่างงานในสภาพหยุดนิ่ง 2540-2544	4
ตารางที่ 2 การคาดประมาณการว่างงานอย่างมีเงื่อนไข 2540-2544.....	5
ตารางที่ 3 เปรียบเทียบสต็อกของผลการคาดประมาณอุปสงค์และอุปทานในช่วงแผนฯ 8	7
ตารางที่ 4 รายได้เต็มและรายได้ที่คาดหวังของผู้ตักงาน จำแนกตามเพศ การศึกษา อายุ และสาขาเศรษฐกิจ.....	11
ตารางที่ 5 สาเหตุที่ออกจากงาน และเงินชดเชย	12
ตารางที่ 6 ระยะเวลาในการหางานเฉลี่ย.....	12
ตารางที่ 7 แหล่งรายได้ของผู้ตักงาน	13
ตารางที่ 8 หนทางที่จะกลับไปประกอบอาชีพที่ภูมิสำเนาเดิมของผู้ตักงาน	14
ตารางที่ 9 แผนการประกอบอาชีพในอนาคตของผู้ว่างงาน.....	14
ตารางที่ 10 การปรับตัวเรื่องค่าใช้จ่ายของผู้ว่างงาน.....	15
ตารางที่ 11 การแก้ปัญหาและการปรับตัวขณะที่ว่างงาน	15
ตารางที่ 12 การจัดการปัญหาการศึกษาของเด็กสำหรับผู้ว่างงานที่มีภาระต้องส่งเด็กเรียน.....	16
ตารางที่ 13 การเปลี่ยนแปลงของปริมาณเงินส่งกลับระหว่างที่ว่างงาน	16
ตารางที่ 14 การเข้าถึงสวัสดิการของรัฐบาล และองค์กรพัฒนาเอกชน	17
ตารางที่ 15 ความต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน.....	17
ตารางที่ 16 สรุปจำนวนโครงการของกระทรวงหลักภายใต้ระบบ กนภ.....	20

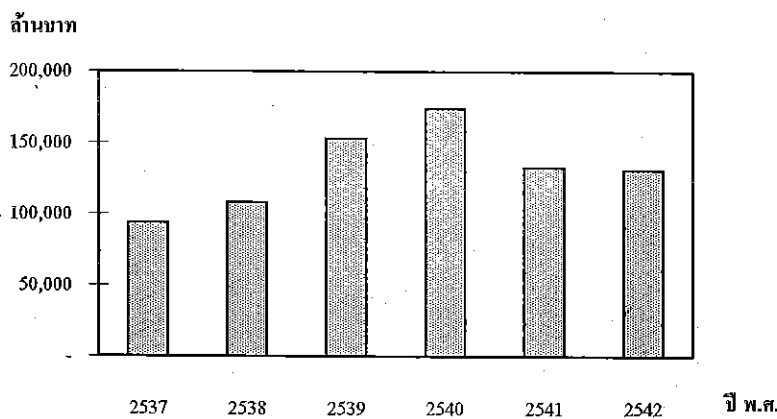
สารบัญภาพ

	หน้า
รูปที่ 1 งบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ 2537-2542.....	1

บทนำ

นับแต่ประเทศไทยเข้าสู่ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ผลกระทบต่อสังคมก็เริ่มปรากฏชัดขึ้นเรื่อย ๆ ขนาดและความรุนแรงของภาวะวิกฤติครั้งนี้ คาดว่ายิ่งใหญ่ที่สุดนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมา เพราะระบบเศรษฐกิจไทยจะหดตัวลงระยะหนึ่ง ปัญหาเศรษฐกิจสังคมที่จะตามมาได้จำกัดอยู่กับกลุ่มที่กล่าวถึงซึ่งเป็นผู้รับผลกระทบโดยตรง (ผู้ตกงานและครอบครัว) แต่จะมีผลกระทบไปยังทุกหน่วยในสังคม (คนยากจน ผู้อยู่ในข่ายการรับสวัสดิการทางสังคมของรัฐ และผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆ) ซึ่งเป็นผลจากรายได้ที่ลดลงและค่าครองชีพที่สูงขึ้น เกิดปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด การฉกฉวยโอกาสจากทรัพยากรธรรมชาติ หรือสมบัติของสาธารณะมากขึ้น ดังนั้น การแก้ไขปัญหาวิกฤตินี้จะไม่สามารถแก้ไขได้โดยวิธีเดิม ๆ ที่เคยปฏิบัติกันมา หรือเพียงใช้เครือข่ายงานของรัฐ เข้าแก้ไขปัญหาได้ การตัดงบประมาณรายจ่ายประจำปี 2541 ตามเงื่อนไข IMF ทำให้งบประมาณของกระทรวงด้านสังคมและชนบทลดลงถึง 47,956 ล้านบาท

รูปที่ 1 งบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ 2537-2542

ภาวะวิกฤติครั้งนี้เกินกำลังในภาครัฐ ดังนั้น ทุกองค์ประกอบในสังคมโดยเฉพาะชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องเข้ามาโอบอุ้มผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรง และทางอ้อมไว้

วิกฤติครั้งนี้จึงให้บทเรียนที่สำคัญต่อประเทศไทย ทั้งในด้านปรัชญาและกลยุทธ์ของการพัฒนาของประเทศไทย ที่ได้ละเลยการสร้างภูมิคุ้มกันภายในสังคมไทย ให้มีความเข้มแข็งในระดับสถาบันครอบครัวและชุมชน เพื่อให้สามารถจัดการแก้ไขและเลือกวิถีทางของการจัดการชีวิตและทรัพยากรตามศักยภาพ ความเหมาะสมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของตน

ในการสัมมนาวิชาการประจำปีของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยครั้งนี้ จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะระดมความคิดของสาธารณชนที่สนใจในปัญหาเกี่ยวกับการปรับตัวของสังคม-เศรษฐกิจไทยในช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่และในช่วงวิกฤติ เพื่อแสวงหาแนวทางที่จะบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้าและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในระยะยาว

เอกสารฉบับนี้สรุปจากผลงานวิจัยภายในสถาบันฯ ซึ่งยังไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่สามารถใช้เป็นแนวทางเพื่อให้ทราบสถานการณ์และขนาดของปัญหาทางสังคมที่กำลังเกิดขึ้น

ผลสรุปงานวิจัยของ TDRI¹

สรุปผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ พ.ศ. 2541-2544²

1. ภาวะการว่างงานในช่วงวิกฤติ

1.1 การว่างงานในระดับมหภาค

ระยะปลายปี 2540 ตัวเลขการว่างงานไม่สูงมากนัก กล่าวคือจำนวนผู้ว่างงาน (open unemployment) ทั้งที่ทำงานทำและไม่ทำงานทำแต่พร้อมที่จะทำงานมีจำนวนเพียง 2.92 แสนคน ลดลงจาก 3.75 แสนคนในปี 2538 และ 3.54 แสนคนในปี 2539 ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน (สิงหาคม)

ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจต่อการจ้างงานอาจเห็นได้ชัดขึ้นหากพิจารณาภาวะการทำงานไม่เต็มที่ เช่น จากชั่วโมงทำงานเฉลี่ยที่ลดลงหรือจำนวนผู้ที่มีชั่วโมงทำงานที่ลดลง และการเปลี่ยนอาชีพหรือสถานภาพการทำงาน โดยจำนวนผู้ทำงานต่ำระดับ (ต่ำกว่า 35 ชั่วโมงต่อสัปดาห์) ในสัปดาห์แห่งการสำรวจมีประมาณ 3.32 ล้านคนหรือเพิ่มจากปี 2539 เป็นจำนวนประมาณ 0.94 ล้านคน กลุ่มแรงงานที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจค่อนข้างมากคือลูกจ้างเอกชนและกลุ่มนายจ้าง ถ้าพิจารณาตามสาขาเศรษฐกิจที่ได้รับผลกระทบ พบว่า สาขาที่ได้รับผลกระทบมากคือภาคอุตสาหกรรมและบริการในขณะที่สาขาเกษตร (ไม่รวมเหมืองแร่) ได้รับผลกระทบเพียงเล็กน้อย

ระยะต้นปี 2541 การว่างงานในตอนต้นปี 2541 เพิ่มขึ้นเป็น 1.48 ล้านคน ซึ่งสูงกว่า 2 เท่าของจำนวนผู้ว่างงานในช่วงเวลาเดียวกันของปี 2540 (6.98 แสนคน) และของปี 2539 (6.41 แสนคน) และอัตราการว่างงานโดยเปิดเผย (ไม่นับผู้รอฤดูกาลเกษตรและการทำงานต่ำระดับ) สูงถึงร้อยละ 4.6 เทียบกับในปี 2539 ที่มีเพียงร้อยละ 2.01 และปี 2540 ที่มีเพียงร้อยละ 2.18 โดยผู้ว่างงานส่วนใหญ่อยู่นอกเขตเทศบาล ในขณะที่ในเขตเทศบาลมีผู้ว่างงานทั่วประเทศเพียง 1.92 แสนคน

การจ้างงานโดยรวมลดลงจาก 30.27 ล้านในปี 2540 เหลือ 29.4 ล้านในปี 2541 อาจกล่าวได้ว่า วิกฤติเศรษฐกิจมีผลกระทบให้การจ้างงานในสาขาอุตสาหกรรมลดลงจาก 5 ล้าน เหลือ 4.9 ล้าน สาขาก่อสร้างลดลงจาก 3.0 ล้าน เหลือ 2.0 ล้าน และสาขาเกษตร ลดจาก 11.9 ล้าน เหลือ 11.6 ล้าน

อย่างไรก็ตาม รายงานเบื้องต้นของผลการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร รอบที่ 3 (เดือนสิงหาคม) ปี 2541 พบว่า จำนวนผู้ว่างงานได้สูงขึ้นถึง 1.13 ล้านคน หรือเกือบ 4 เท่าของการว่างงาน เมื่อเริ่มเกิดภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี 2540 ซึ่งมีผู้ว่างงานเพียง 0.29 ล้านคนเท่านั้น (สิงหาคม)

¹ ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก Canadian International Development Agency (CIDA) โครงการ "Social Impact Assessment".

² เอกสารฉบับนี้เป็นบทสรุปจาก "ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ (2541-2544) โดยสราวุธ ไพฑูรย์พงษ์, ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ และกุลยา ธนะปุระ, ตุลาคม 2541.

1.2 การเลิกจ้าง

จากข้อมูลการเลิกจ้างจากกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานและสำนักงานประกันสังคม ในปี 2540 มีลูกจ้างที่ถูกเลิกจ้างประมาณ 408,967 คน และจำนวนผู้ถูกเลิกจ้างระหว่างเดือนมกราคม-สิงหาคม 2541 จำนวน 222,954 คน ตัวเลขจำนวนผู้ถูกเลิกจ้างนี้อาจจะยังไม่ถูกต้องนักเนื่องจากเหตุผลบางประการ เช่น การนับซ้ำ เป็นตัวเลขผู้ถูกเลิกจ้างเฉพาะสถานประกอบการที่ปิดหรือเลิกกิจการเท่านั้น ยังไม่ทราบจำนวนผู้ถูกเลิกจ้างจากสถานประกอบการที่ลดการจ้างงานลงโดยไม่ปิดกิจการ ตัวเลขรายเดือนยังไม่ได้หักจำนวนสถานประกอบการที่เข้าสู่ระบบประกันสังคมใหม่ในเดือนนั้น และข้อมูลผู้ประกันตนนั้นก็ครอบคลุมเฉพาะสถานประกอบการที่มีลูกจ้าง 10 คนขึ้นไป ซึ่งยังมีความครอบคลุมไม่ครบถ้วน

ข้อมูลจากอีกแหล่งหนึ่งซึ่งอาจช่วยให้เห็นผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจต่อการเลิกจ้างได้บ้าง คือ จำนวนนิติบุคคลที่เลิกกิจการระหว่างปี 2539-2541 จากกองทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์ สามารถชี้ให้เห็นปริมาณการเลิกกิจการในช่วง 2541 ซึ่งสูงกว่า 2539 อย่างเห็นได้ชัด จากการเปรียบเทียบตัวเลขสถานประกอบการที่จดทะเบียนและขอยกเลิกกิจการรวมทั้งประเทศเพิ่มขึ้นจาก 6,935 แห่ง ในปี 2539 เป็น 9,652 แห่ง หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 39 ในปี 2540 โดยมีอัตราเลิกกิจการในภูมิภาคสูงกว่ากรุงเทพมหานคร

อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบตัวเลขการขอยกเลิกกิจการในครึ่งปีแรกของปี 2541 เปรียบเทียบกับครึ่งปีแรกของปี 2540 พบว่าสถานการณ์ดีขึ้นมากเนื่องจากอัตราของผู้เลิกกิจการลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับระยะเวลาเดียวกัน แต่ในเรื่องของกิจการที่ล้มละลายนั้น ยังไม่มีที่ท่าว่าจะหมดไป กลับมีอัตราเพิ่มขึ้นในช่วงครึ่งปีแรกของปี 2541

2. การคาดประมาณการว่างงานในช่วงแผนฯ 8 (2540-2544)

การคาดประมาณการว่างงานในแผนฯ 8 อาจดูได้จากการเปรียบเทียบระหว่างการคาดประมาณอุปทานของแรงงานกับการคาดประมาณความต้องการหรืออุปสงค์แรงงาน

2.1 อุปทานแรงงานรวม

อุปทานแรงงานในช่วงแผนฯ 8 โดยรวมสต็อกของ (ทั้งแรงงานเก่าและใหม่) เฉลี่ยปีละประมาณ 32-34 ล้านคน ในแง่ของอุปทานแรงงานใหม่ (flow) ในช่วงของแผนฯ 7 (2535-2539) จะมีผู้สำเร็จการศึกษาทุกระดับประมาณปีละ 2 ล้านคน จากปีละ 1.86 ล้านคนในปี 2535 เป็น 2.37 ล้านคนในปี 2539 และในช่วงของแผนฯ 8 (2540-2544) จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาทุกระดับประมาณ 2.4 ล้านในปี 2540 และเพิ่มขึ้นเป็น 2.85 ล้านคนในปี 2544 อย่างไรก็ตามผู้สำเร็จการศึกษาเพียงบางส่วนเท่านั้นที่เข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยเฉลี่ยประมาณ 4.74 แสนคนต่อปีในช่วงของแผน

2.2 อุปสงค์แรงงานรวม

การคาดประมาณโดยวิธี Predictive Forecast แสดงความต้องการแรงงานเป็น 3 กรณีคือ สูง ต่ำ และ กรณีฐาน โดยในปี 2540 มีความต้องการเป็น 31.83 ล้านคน (ในขณะที่ตัวเลขการสำรวจแรงงานรอบ 3/2540 มีกว่า 33.2 ล้านคน) และในปี 2544 มีความต้องการแรงงานในกรณีฐาน 30.88 ล้านคน กรณีสูง 31.93 ล้านคน และกรณีต่ำ 30.09 ล้านคน

ส่วนการคาดประมาณโดยวิธี Teleological Forecast แสดงตัวเลขความต้องการแรงงานในปี 2540 เท่ากับ 33.16 ล้านคน (ซึ่งใกล้เคียงกับตัวเลขการสำรวจแรงงานรอบ 3/2540) ในปี 2541 ลดลงเป็น 32.04 ล้านคน และเพิ่มเป็น 33.68 ล้านคนในปี 2544

2.3 การคาดประมาณการว่างงาน

คาดประมาณการว่างงานจากการเปรียบเทียบอุปสงค์และอุปทานในสภาพหยุดนิ่ง

ผลการคาดประมาณการว่างงานเบื้องต้นโดยการเปรียบเทียบระหว่างอุปทานรวมกับอุปสงค์รวม พบว่า การว่างงานในช่วงเดือนสิงหาคมจะเพิ่มขึ้นเป็น 1.68 ล้านคน ในปี 2541 และ 1.77 ล้านคน ในปี 2542 ลดลงเหลือ 1.38 ล้านคน ในปี 2543 และเหลือ 0.86 ล้าน ในปี 2544 (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1

การคาดประมาณการว่างงานในสภาพหยุดนิ่ง 2540-2544

(หน่วย : พันคน)

ปี	อุปทาน	อุปสงค์	ส่วนต่าง (ว่างงาน)	ร้อยละ
2540	33,454.0	33,162.0	292.0	0.87
2541	33,724.4	32,040.0	1,684.4	4.99
2542	34,001.8	32,229.0	1,772.8	5.21
2543	34,282.2	32,907.0	1,375.2	4.01
2544	34,534.2	33,676.0	858.2	2.49
เฉลี่ย	33,999.3	32,803.0	1,196.5	3.52

ที่มา: ตารางที่ 12 รายงาน "ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ (2541-2544)"

คาดประมาณการว่างงานอย่างมีเงื่อนไข³

จากตารางที่ 2 การว่างงานจะมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจาก 0.29 ล้านคน ในปี 2540 เป็น 1.4 ล้านคน ในปี 2541 และ 1.45 ล้านคน ในปี 2542 และจะเริ่มลดลงในปี 2543 เป็น 1.05 ล้านคน และเหลือประมาณ 0.52 ล้านคน ในปี 2544 การดูในแง่ของจำนวนอาจจะไม่สื่อความหมายดีเท่ากับการดูขนาดของการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากตามปกติตัวเลขการว่างงานของไทยจะไม่สูงมาก แต่ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจจะเห็นได้ว่าการว่างงานทั้งจำนวนและอัตราการว่างงานในปี 2541 และ 2542 เพิ่มขึ้นจากปี 2540 หรือปีก่อนๆ นั้นมากกว่า 4 เท่าตัว ในขณะที่ปี 2543 และ 2544 ถึงแม้การว่างงานจะลดลงบ้างก็ยังสูงกว่าในภาวะปกติ จากการคาดประมาณอาจกล่าวได้ว่าการว่างงานในช่วงแผนฯ 8 (ในอุตสาหกรรม) จะเฉลี่ยประมาณ 0.93 ล้านคน โดยอัตราการว่างงานเฉลี่ยประมาณร้อยละ 2.75 โดยการว่างงานจะสูงมากในช่วงกลางแผนฯ 8 ระหว่างปี 2541-2543

ตารางที่ 2

การคาดประมาณการว่างงานอย่างมีเงื่อนไข 2540-2544

ปี	จำนวนผู้ว่างงาน (พันคน)	อัตราร้อยละ
2540	292.0	0.87
2541	1,364.4	4.05
2542	1,450.5	4.27
2543	1,046.1	3.05
2544	521.4	1.51
เฉลี่ย	934.9	2.75

ที่มา: ตารางที่ 13 รายงาน "ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ (2541-2544)"

2.4 อุปทานแรงงานจำแนกตามระดับการศึกษา

ผู้ที่สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษา โดยภาพรวมตลอดแผนฯ 8 จะมีอัตราขยายตัวที่ลดลงมากกว่าร้อยละ 33 หรือ มีจำนวนเฉลี่ยปีละ 28,323 คน และมีผู้จบประถมศึกษาไม่เรียนต่อในปี 2540 จำนวน 47,567 คน ลดลงเหลือเพียง 9,170 คนในปี 2544

³ 1) อัตราการตายประมาณปีละ 8-9 ต่อประชากร 1,000 คน หรือประมาณร้อยละ 1 ต่อปี และ 2) จำนวนหรือสัดส่วนของแรงงานอายุ 60 หรือ 65 ขึ้นไป ซึ่งถือว่าอยู่ในวัยเกษียณซึ่ง ในปี 2541 มีจำนวนประมาณ 1.915 ล้าน หรือร้อยละ 5.7 ของกำลังแรงงาน หากสมมติให้ประมาณหนึ่งในห้าหรือร้อยละ 20 (ช่วงอายุของคนในกลุ่ม 5 ปี) เลิกประกอบอาชีพ อัตราการออกจากอาชีพต่อปีของแรงงานผู้สูงอายุจะประมาณเท่ากับ 0.86 อันเป็นผลมาจาก (อัตราการตายเท่ากับ 0.8 และอัตราเกษียณเท่ากับ 0.06) ถ้ารวมอัตราการออกจากอาชีพเนื่องจากสุขภาพผู้สูงอายุเข้าด้วย อัตราดังกล่าวจะไม่ต่ำกว่าร้อยละ 1 ต่อปี จากการคำนวณคร่าวๆ นี้อาจจะสมมติได้ว่าอัตราการออกจากอาชีพรวมไม่ต่ำกว่าร้อยละ 1 ต่อปีของผู้มีงานทำ หรือประมาณ ปีละ 3.2-3.3 แสนคน ในที่นี้จึงอาจสมมติจำนวนผู้ออกจากอาชีพเท่ากับร้อยละ 1 ต่อปี ในกรณีเช่นนี้ตัวเลขการว่างงานของปี 2541-2544 จึงอาจปรับลดลงปีละประมาณ 3.2 แสนคน

กลุ่มที่ 3 การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย

มัธยมศึกษาตอนต้นเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่คาดว่าจะมีผู้จบการศึกษาและออกสู่ตลาดแรงงานน้อยลงเฉลี่ยลดลงร้อยละ 24 ในช่วงแผนฯ 8 ด้วยเหตุผลของการขยายโอกาสทางการศึกษาตามแนวรัฐธรรมนูญใหม่ โดยจะมีผู้จบการศึกษาระดับนี้และไม่ได้เรียนต่อในปี 2541 ประมาณ 66,480 คน และลดลงเหลือ 23,351 คน ในปี 2544

มัธยมศึกษาตอนปลายจะมีผู้จบการศึกษาและไม่ศึกษาต่อทั้งสายสามัญและสายอาชีพเพิ่มขึ้นตลอดช่วงแผนฯ 8 คิดเป็นอัตราขยายตัวเฉลี่ยเพิ่มขึ้นร้อยละ 5 คิดเป็นสัดส่วนโดยรวมประมาณร้อยละ 31 ของผู้ที่คาดว่าจะเข้าสู่ตลาดแรงงานทั้งหมดตลอดแผนฯ 8 โดยสายสามัญจะมีผู้จบและออกสู่ตลาดแรงงานมากกว่าสายอาชีพ แต่มีอัตราการขยายตัวน้อยกว่าสายอาชีพ สายสามัญจะมีผู้เข้าสู่ตลาดแรงงานเฉลี่ยปีละ 89,320 คน ขณะที่สายอาชีพศึกษาตอนต้นเฉลี่ยปีละ 61,093 คน คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 18.7 และ 12.8 ตามลำดับ

ภาพรวมในช่วงแผนฯ 8 มีผู้จบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเป็นสัดส่วนเพิ่มขึ้นทุกปี จากร้อยละ 46 ในปี 2540 เป็นร้อยละ 58.9 ในปี 2544 หรือคิดเป็นสัดส่วนรวมตลอดแผนฯ ร้อยละ 51.8 แบ่งเป็นระดับต่ำกว่าปริญญาตรี ร้อยละ 21.5 และปริญญาตรี หรือสูงกว่าร้อยละ 30.3 โดยมีอัตราขยายตัวเฉลี่ยตลอดแผนฯ สำหรับสองกลุ่มหลักนี้ร้อยละ 6.3 และร้อยละ 5.1 ตามลำดับ

โดยในระดับต่ำกว่าปริญญาตรีคาดว่าจะมีผู้จบสายช่างมากที่สุด รองลงมาเป็นสายพาณิชยกรรมและบริหารธุรกิจ ส่วนสาขาผู้จบการศึกษาที่นับวันจะถดถอยไปเรื่อยๆ คือการเกษตรและการคหกรรม และสัดส่วนระหว่างผู้จบการศึกษาสายช่างและไม่ใช้สายช่างนับว่ายังไม่เหมาะสม คือ 30:70

ในระดับปริญญาตรีและสูงกวานั้น เฉลี่ยแต่ละปีจะมีผู้จบการศึกษาถึง 144,792 คน คิดเป็นการขยายตัวเฉลี่ยตลอดแผนฯ 8 ร้อยละ 5 สาขาที่มีการเติบโตอย่างรวดเร็ว ได้แก่ สาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสาขาวิศวกรรมศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 28.4 และร้อยละ 6.3 ตามลำดับ และสัดส่วนโดยรวมระหว่างสาย S&T กับสายอื่นๆ โดยเฉลี่ยแล้วคิดเป็นสัดส่วน 23:77

สาขาที่มีผู้จบมากที่สุดในกลุ่มนี้คือ สายสังคมศาสตร์ (ร้อยละ 12.3) สายศึกษาศาสตร์และฝึกหัดครู (ร้อยละ 9.6) และสายวิศวกรรมศาสตร์ (ร้อยละ 3.4)

2.5 อุปสงค์แรงงานจำแนกตามระดับการศึกษา

ในช่วง แผนฯ 8 ความต้องการเพิ่มแรงงานในระดับประถมศึกษาจะต่ำมากและมีค่าเป็นลบ ในขณะที่ความต้องการเพิ่มแรงงานในระดับมัธยมฯ จะสูงเกือบ 1 ล้าน ทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย ความต้องการแรงงานระดับอุดมศึกษาจะเพิ่มสูงสุดในช่วงแผนฯ 8

2.6 เปรียบเทียบอุปสงค์และอุปทานแรงงานจำแนกตามระดับการศึกษา

การเปรียบเทียบ Stock ของแรงงาน

จะเห็นได้ชัดเจนว่า เกิดปัญหา Mismatch อย่างมาก โดยมีอุปสงค์ส่วนเกินในปี 2540 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น สาเหตุหลักสืบเนื่องมาจากการใช้นโยบายขยายโอกาสทางการศึกษา ทำให้ผู้ที่เคยออก

กลุ่มที่ 3 การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย

จากระบบการศึกษาเนื่องจากภาวะความยากจนบางส่วนสามารถศึกษาต่อได้ แต่โดยภาพรวมแล้วตลอดช่วง
แผนฯ 8 จะมีแรงงานส่วนเกินทุกปีในเกือบทุกระดับการศึกษา (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3

เปรียบเทียบสต็อกของผลการคาดประมาณอุปสงค์และอุปทานในช่วงแผนฯ 8

(หน่วย: พันคน)

ปี	เปรียบเทียบอุปทานและอุปสงค์				
	ประถมศึกษา	มัธยมต้น	มัธยมปลาย	อุดมศึกษา	รวม
2540	77.8	-106.2	207.1	113.2	292.0
2541	1,054.3	82.4	21.8	247.1	1,684.5
2542	1,052.6	129.2	311.1	280.1	1,773.0
2543	726.0	112.6	279.5	256.2	1,375.2
2544	335.8	80.5	235.5	206.7	858.2

ที่มา: ตารางที่ 21 รายงาน "ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ (2541-2544)"

หมายเหตุ: ตัวเลขในตารางแสดงถึงอุปทานลบอุปสงค์ เครื่องหมายลบหมายถึงอุปสงค์ส่วนเกิน

สรุปการติดตามผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจ : ชุมชนเมือง⁴

การศึกษาผลกระทบต่อแรงงานจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ในกรณีของแรงงานในเมืองนี้ ได้ทำการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม ผู้ที่กำลังหางานที่กรมการจัดหางานและที่มาสมัครงานตามตลาดนัดแรงงาน จำนวน 600 ตัวอย่าง ในจำนวนนี้พบตัวอย่างผู้จบการศึกษาใหม่ 23 ราย (ร้อยละ 3.8) ผู้ที่ต้องการหางานใหม่เนื่องจากถูกออกจากงาน ลาออกเนื่องจากถูกลดเงินเดือน 524 ราย (ร้อยละ 87.3) และผู้ที่หางานเนื่องจากงานที่ทำอยู่เริ่มไม่มั่นคงจำนวน 53 ราย (ร้อยละ 8.8)

สรุปข้อมูลเกี่ยวกับผู้ตกงานที่สำคัญ

ในจำนวน 524 ตัวอย่างของผู้ตกงาน ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า (ร้อยละ 38.5) รองลงมาร้อยละ 32.4 จบการศึกษาระดับปวช.หรือปวส. ร้อยละ 18.9 จบมัธยม และร้อยละ 9.7 จบประถมศึกษาหรือต่ำกว่า

ผู้ที่กำลังหางานส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 25-34 (ร้อยละ 55.7) ในขณะที่ผู้มีอายุระหว่าง 15-24 และ อายุ 35-44 มีสัดส่วนใกล้เคียงกัน คือ ร้อยละ 21.0 และ 18.3 ตามลำดับ นอกจากนี้ยังพบตัวอย่างผู้ที่อายุ 45-60 ถึงร้อยละ 4.4

เมื่อพิจารณาอาชีพของผู้หางาน พบว่า ร้อยละ 38.5 ของตัวอย่างที่สัมภาษณ์ ปฏิบัติงานด้านบริหารจัดการและเสมียน ร้อยละ 24.0 ปฏิบัติงานด้านช่างและกรรมกร ร้อยละ 14.3 ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการค้า ร้อยละ 9.2 เป็นนักวิชาชีพ นักวิชาการ ร้อยละ 7.6 ปฏิบัติงานด้านบริการ ร้อยละ 5.2 ปฏิบัติงานด้านขนส่ง และร้อยละ 1.0 เป็นเกษตรกร

ส่วนสาขาการผลิตของผู้ที่กำลังหางาน ส่วนใหญ่อยู่ในสาขาที่ต้ออุตสาหกรรม (ร้อยละ 32.8) รองลงมาได้แก่ สาขาพาณิชยกรรม (ร้อยละ 27.5) สาขาบริการ (ร้อยละ 20.6) สาขาก่อสร้าง (ร้อยละ 14.3) สาขาขนส่ง (ร้อยละ 3.1) และสาขาเกษตรกรรม (ร้อยละ 1.1)

ผู้ที่กำลังหางานเหล่านี้ ร้อยละ 39.3 เป็นคนกรุงเทพฯ และปริมณฑล ในขณะที่มีแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือร้อยละ 23.5 ภาคกลางร้อยละ 16.8 ภาคเหนือร้อยละ 10.5 และภาคใต้ร้อยละ 9.9

⁴ สรุปจากงานวิจัยภาคสนามของฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

สรุปผลการติดตามผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจที่สำคัญ

- ผู้ตกงานทั้งหมดยอมรับรายได้ใหม่ที่ลดลงเมื่อเทียบกับรายได้ที่เคยได้รับสูงสุด และส่วนใหญ่ยอมรับรายได้ใหม่ที่ลดลงเมื่อเทียบกับรายได้เดือนสุดท้าย (ซึ่งถูกลดเงินเดือนหรือค่าล่วงเวลาแล้ว) ยกเว้น ผู้ตกงานอายุ 15-24 ที่ต้องการรายได้เท่าเดิม และผู้ตกงานในสาขาเกษตรกรรมที่ต้องการรายได้เพิ่มขึ้น โดยเฉลี่ยผู้ตกงานยอมลดรายได้ลงร้อยละ 62 จากรายได้สูงสุดที่เคยได้รับ ผู้ชายจะยอมรับรายได้ใหม่ลดมากกว่าผู้หญิง ผู้ที่จบการศึกษาสายอาชีพและปริญญายอมลดรายได้มากกว่าผู้ที่จบประถมและมัธยมศึกษา ผู้ที่อายุมากจะยอมลดรายได้มากกว่าผู้ที่ยังอายุน้อย และผู้ที่อยู่ในสาขาก่อสร้างยอมลดรายได้มากที่สุด รองลงมาคือ สาขาพาณิชย์กรรม หัตถอุตสาหกรรม และบริการ ตามลำดับ (ตารางที่ 4)
- ร้อยละ 58 ของผู้ตกงาน ออกจากงานที่เคยทำเพราะถูกให้ออก ในจำนวนนี้ร้อยละ 69 นายจ้างยังไม่ได้เลิกกิจการ (ตารางที่ 5)
- ผู้ที่ถูกออกจากงาน (ทั้งที่นายจ้างเลิกกิจการและยังไม่เลิกกิจการ) ได้รับเงินชดเชยถูกต้องตามกฎหมายเพียงร้อยละ 52 ได้รับเงินชดเชยบางส่วนร้อยละ 12 ในขณะที่ร้อยละ 36 ไม่ได้รับเงินชดเชยเลย (ตารางที่ 5)
- กว่าครึ่งของผู้ตกงาน (ร้อยละ 53) ตกงานมาไม่เกิน 3 เดือน และร้อยละ 26 ตกงานมากกว่า 6 เดือน (ตารางที่ 6)
- ผู้ตกงานส่วนใหญ่ (ร้อยละ 48) พึ่งเงินออมของตนเองในระหว่างที่ตกงาน ในขณะที่ร้อยละ 37 พึ่งรายได้ของคนอื่นในครอบครัว (ตารางที่ 7)
- ร้อยละ 38 ของผู้ตกงานไม่มีหนทางกลับไปประกอบอาชีพที่ภูมิลำเนาเดิม ในจำนวนนี้ เป็นผู้ตกงานจากภาคเหนือมากที่สุด (ร้อยละ 51) รองลงมาคือภาคกลาง (ร้อยละ 45) และเป็นผู้ตกงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้จำนวนใกล้เคียงกัน (ร้อยละ 30 และร้อยละ 31 ตามลำดับ) (ตารางที่ 8)
- ร้อยละ 40 ของผู้ตกงานมีแผนที่จะประกอบอาชีพส่วนตัว ร้อยละ 8 วางแผนจะเรียนต่อหรือฝึกอาชีพเพิ่มเติม และมีเพียงร้อยละ 8 ที่คิดจะกลับไปภูมิลำเนาเดิม ร้อยละ 2 จะไปทำงานต่างประเทศ ในขณะที่ร้อยละ 41 คิดจะหางานต่อไปเรื่อยๆ (ตารางที่ 9)
- ผู้ตกงานได้ปรับตัวในเรื่องค่าใช้จ่ายต่างๆ ดังนี้ จำนวนร้อยละ 69 ของผู้ตกงาน ลดค่าใช้จ่ายด้านสินค้าฟุ่มเฟือย ร้อยละ 61 ลดการบริโภคสิ่งบันเทิง ร้อยละ 28 ลดปริมาณหรือคุณภาพอาหาร ร้อยละ 22 ขายหรือจำหน่ายทรัพย์สิน ร้อยละ 13 ลดคุณภาพสินค้า ร้อยละ 4 ประหยัดค่าใช้จ่ายต่างๆ แต่มีผู้ตกงานร้อยละ 12 ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงค่าใช้จ่ายเลย (ตารางที่ 10)

กลุ่มที่ 3 การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย

- การแก้ปัญหาหรือการปรับตัวในระหว่างที่ตกงาน ผู้ตกงานร้อยละ 78 พยายามหางานอย่างเต็มที่ ร้อยละ 18 ช่วยธุรกิจของครอบครัวและทำงานเล็กๆ น้อยๆ เพื่อหารายได้ ร้อยละ 4 เรียนต่อหรือฝึกอาชีพ ในขณะที่มีผู้ตกงานร้อยละ 4 ที่ไม่ต้องปรับตัวเลย (ตารางที่ 11)
- เด็กที่ผู้ตกงานรับภาระด้านการศึกษาต้องออกจากโรงเรียนร้อยละ 3.6 และมีเด็กที่เทอมหน้าผู้ปกครองอาจไม่มีค่าเทอมร้อยละ 9.2 (ตารางที่ 12)
- จำนวนเงินส่งกลับไปยังครอบครัวที่ภูมิลำเนาเดิมลดลงร้อยละ 90 (ตารางที่ 13)
- ผู้ตกงานเคยได้ยิน/รู้จักสวัสดิการต่างๆ ของรัฐเฉลี่ยร้อยละ 43.0 ในขณะที่มีอยู่เคยใช้บริการเพียงร้อยละ 1.6 (ตารางที่ 14)
- ร้อยละ 62 ของผู้ตกงานต้องการให้รัฐช่วยจัดหางานหรือสร้างงานเพิ่มขึ้น ร้อยละ 35 ต้องการให้ฝึกอาชีพเพิ่มเติมให้ ร้อยละ 34 ต้องการทุนในการประกอบอาชีพ ร้อยละ 11 ต้องการให้รัฐเพิ่มสวัสดิการสำหรับผู้ตกงาน ในขณะที่ร้อยละ 8 ของผู้ตกงานไม่ต้องการความช่วยเหลือจากรัฐเลย (ตารางที่ 15)

กลุ่มที่ 3 การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย

ตารางที่ 4 รายได้เดิมและรายได้ที่คาดหวังของผู้ดองงาน จำแนกตามเพศ การศึกษา อายุและสาขาเศรษฐกิจ

รายการ	จำนวน ตัวอย่าง	รายได้ (บาท/เดือน)			% รายได้ใหม่ รายได้สุดท้าย	% รายได้ใหม่ รายได้สูงสุด
		ที่ได้รับจากงานเดิม		ที่ต้องการ จากงานใหม่		
		เดือนสุดท้าย	รายได้สูงสุด			
เพศ	519	11,238	14,030	8,657	77.03	61.70
	297	12,007	14,789	8,845	73.66	59.81
	223	10,209	13,009	8,409	82.37	64.64
การศึกษา	519	11,238	14,030	8,657	77.03	61.70
ประถมศึกษาหรือต่ำกว่า	49	6,774	8,683	5,443	80.35	62.69
มัธยมศึกษา	98	7,374	9,011	6,697	90.82	74.32
สายอาชีพ (ปวช./ปวส.)	169	10,673	13,569	7,914	74.15	58.32
ปริญญาตรีหรือสูงกว่า	201	14,739	18,159	11,067	75.08	60.94
ไม่ตอบ	2	5,850	7,250	6,000	102.56	82.76
อายุ	519	11,238	14,030	8,657	77.03	61.70
อายุ 15-24	109	6,721	9,140	6,772	100.76	74.09
อายุ 25-34	289	11,338	14,093	9,085	80.14	64.47
อายุ 35-44	96	14,488	17,571	8,741	60.33	49.75
อายุ 45-60	22	18,545	23,529	11,935	64.36	50.73
ไม่ตอบ	3	8,167	8,167	7,833	95.92	95.92
สาขาเศรษฐกิจ	516	11,238	14,030	8,657	77.03	61.70
เกษตรกรรม	6	4,900	8,867	6,500	132.65	73.31
หัตถอุตสาหกรรม	171	11,963	14,431	8,938	74.72	61.94
ก่อสร้าง	75	12,812	16,371	8,784	68.56	53.65
พาณิชย์กรรม	143	11,377	14,696	8,959	78.74	60.96
การขนส่ง	16	6,075	7,338	5,861	96.48	79.88
บริการ	108	9,904	12,164	8,362	84.43	68.74
ไม่ตอบ	3	8,000	9,667	5,000	62.50	51.72

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ดองงานในเมืองจำนวน 524 ราย

กลุ่มที่ 3 การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย

ตารางที่ 5 สาเหตุที่ออกจากงาน และเงินชดเชย

	เหตุผลที่ออกจากงาน				
	1	2	3	4	รวม
จำนวน (คน)	83	208	95	137	523
ร้อยละ	15.87	39.77	18.16	26.20	100.00
เงินชดเชย					
ไม่ได้รับเงินชดเชย (ร้อยละ)		31.53	45.05		
ได้รับแต่ไม่ตรงตามกฎหมาย (ร้อยละ)		12.81	10.99		
ได้รับตามที่กฎหมายกำหนด (ร้อยละ)		55.67	43.96		

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

หมายเหตุ: เหตุผลที่ออกจากงาน

1. ลาออกเพราะถูกลดเงินเดือน/สวัสดิการ
2. ถูกออกจากงานแต่นายจ้างยังไม่เลิกกิจการ
3. นายจ้างเลิกกิจการ
4. งานไม่มั่นคง/หมดสัญญา/ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่าย

ตารางที่ 6 ระยะเวลาในการหางานเฉลี่ย

ช่วงเวลา	ระยะเวลาเฉลี่ย	จำนวน (ราย)	ร้อยละ
ระยะเวลาที่หางานเฉลี่ย			
น้อยกว่าหรือเท่ากับ 3 เดือน	1.50	317	60.73
มากกว่า 3 เดือนแต่ไม่เกิน 6 เดือน	4.89	98	18.77
มากกว่า 6 เดือนแต่ไม่เกิน 12 เดือน	9.27	97	18.58
มากกว่า 12 เดือนแต่ไม่เกิน 24 เดือน	16.70	10	1.92
รวม/เฉลี่ย	3.87	522	100.00
ระยะเวลาที่ตกงานเฉลี่ย			
น้อยกว่าหรือเท่ากับ 3 เดือน	1.54	279	53.45
มากกว่า 3 เดือนแต่ไม่เกิน 6 เดือน	4.94	108	20.69
มากกว่า 6 เดือนแต่ไม่เกิน 12 เดือน	9.16	121	23.18
มากกว่า 12 เดือนแต่ไม่เกิน 24 เดือน	16.93	14	2.68
รวม/เฉลี่ย	4.42	522	100.00

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

ตารางที่ 7 แหล่งรายได้ของผู้ตกงาน

แหล่งรายได้	จำนวน (ราย)	ร้อยละ
1. มีแหล่งรายได้ 1 แหล่ง		
- รายได้ของตนเอง	47	11.81
- เงินออมของตนเอง	191	47.99
- รายได้ของคนอื่นในครอบครัว	149	37.44
- เงินกู้	3	0.75
- อื่น ๆ	8	2.01
รวม	398	100.00
2. มีแหล่งรายได้ 2 แหล่ง		
- เงินออมของตนเอง และรายได้ของคนอื่นในครอบครัว	70	84.34
- เงินออมของตนเอง และเงินกู้	4	4.82
- เงินออมของตนเอง และอื่น ๆ	2	2.41
- รายได้ของคนอื่นในครอบครัว และเงินกู้	5	6.02
- รายได้ของคนอื่นในครอบครัว และอื่น ๆ	2	2.41
- เงินกู้ และอื่น ๆ	-	-
รวม	83	100.00

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

กลุ่มที่ 3 การฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจไทย

ตารางที่ 8 หนทางที่จะกลับไปประกอบอาชีพที่ภูมิลำเนาเดิมของผู้ตกงาน

ภาค	หนทางที่จะกลับไปประกอบอาชีพที่ภูมิลำเนาเดิม				รวม (ราย)
	มี		ไม่มี		
	ราย	ร้อยละ	ราย	ร้อยละ	
ภาคกลาง	46	55.42	37	44.58	83
ภาคเหนือ	26	49.06	27	50.94	53
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	83	69.75	36	30.25	119
ภาคใต้	34	69.39	15	30.61	49
รวม	189	62.17	115	37.83	304

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

ตารางที่ 9 แผนการประกอบอาชีพในอนาคตของผู้ว่างงาน

	แผนการประกอบอาชีพ (ร้อยละ)							จำนวน ตัวอย่าง
	1	2	3	4	5	6	รวม	
กรุงเทพฯและปริมณฑล	20.83	23.44	45.31	7.81	1.56	1.04	100.00	192
ภาคกลาง	15.66	19.28	45.78	8.43	3.61	7.23	100.00	83
ภาคเหนือ	26.53	20.41	36.73	8.16	0.00	8.16	100.00	49
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	15.00	30.83	33.33	5.83	0.83	14.17	100.00	120
ภาคใต้	14.89	17.02	29.79	17.02	2.13	19.15	100.00	47
รวม	18.53	23.63	40.12	8.35	1.63	7.74	100.00	491

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

หมายเหตุ: แผนการในอนาคต

1. ไม่มีแผนการ/ยังไม่ได้คิด
2. หางานไปเรื่อยๆ
3. ทำธุรกิจส่วนตัว
4. เรียนต่อหรือฝึกอาชีพ
5. ไปทำงานต่างประเทศ
6. กลับภูมิลำเนาเดิม

ตารางที่ 10 การปรับตัวเรื่องค่าใช้จ่ายของผู้ว่างงาน

	จำนวน (ราย)	สัดส่วนผู้ตอบแบบสอบถาม (%)
ไม่มีการเปลี่ยนแปลงค่าใช้จ่าย	60	11.45
ลดการบริโภคสิ่งบันเทิง	319	60.88
ลดการบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือย	362	69.08
ลดคุณภาพสินค้าที่บริโภค	66	12.60
ลดปริมาณหรือคุณภาพอาหาร	144	27.48
ขาย(จำนำ) ทรัพย์สินส่วนตัว	114	21.76
ประหยัดน้ำ/ไฟ/โทรศัพท์	20	3.82

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

ตารางที่ 11 การแก้ปัญหาและการปรับตัวขณะที่ว่างงาน

	จำนวน (ราย)	สัดส่วนผู้ตอบแบบสอบถาม (%)
ไม่ต้องปรับตัว/ไม่ได้แก้ปัญหา	21	4.01
พยายามหางานอย่างเต็มที่	409	78.05
ช่วยธุรกิจของครอบครัว	48	9.16
หางานทำเล็ก ๆ น้อย ๆ พอมีรายได้	48	9.16
คิดจะเรียนต่อ/ฝึกอาชีพ	23	4.39
ฟังพ่อแม่/ญาติไปก่อน	4	0.76

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

ตารางที่ 12 การจัดการปัญหาการศึกษาของเด็กสำหรับผู้ว่างงานที่มีภาระต้องส่งเด็กเรียน

	การจัดการปัญหาด้านการศึกษาของเด็ก (%)					
	ประอม	มัธยมต้น	มัธยมปลาย	ปวช./ปวส.	ปริญญา	รวม
ไม่มีปัญหาการศึกษาของเด็ก	41.51	10.64	21.43	33.33	41.18	32.14
ลดค่าใช้จ่ายประจำวันของเด็ก	24.53	27.66	57.14	41.67	41.18	30.10
ลดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษา	30.19	29.79	50.00	33.33	29.41	31.63
ย้ายไปเรียนต่างจังหวัด	8.49	2.13	0.00	0.00	0.00	5.10
ย้ายไปเรียนโรงเรียนรัฐบาล	15.09	4.26	14.29	0.00	0.00	10.20
เทอมหน้าอาจจะไม่มีค่าเทอม	9.43	10.64	0.00	8.33	11.76	9.18
เด็กต้องออกจากโรงเรียน	1.89	8.51	0.00	8.33	0.00	3.57
ให้คนอื่นรับภาระเด็กแทน	6.60	0.00	14.29	8.33	5.88	5.61
จำนวนเด็ก (คน)	106	47	14	12	17	196

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

ตารางที่ 13 การเปลี่ยนแปลงของปริมาณเงินส่งกลับระหว่างที่ว่างงาน

	จำนวนราย	เงินส่งกลับ (บาท/ปี)		% การเปลี่ยนแปลง
		ก่อนตกงาน	หลังตกงาน	
เพศ				
ชาย	66	18,302	1,657	-90.95
หญิง	32	18,141	1,953	-89.23
รวม	98	18,249	1,753	-90.39
ภาค				
ภาคกลาง	28	17,754	1,357	-92.36
ภาคเหนือ	11	19,500	3,621	-81.43
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	50	18,326	1,400	-92.36
ภาคใต้	9	17,833	2,667	-85.05
รวม	98	18,249	1,753	-90.39

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

ตารางที่ 14 การเข้าถึงสวัสดิการของรัฐบาล และองค์กรพัฒนาเอกชน

สวัสดิการของรัฐ	เคยได้ยิน		เคยได้รับบริการ	
	จำนวน (คน)	ร้อยละ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
โรงงาน	346	66.03	9	1.72
Hot line คลายเครียด	273	52.10	8	1.53
รายการใจถึงใจ	236	45.04	12	2.29
บัตรสวัสดิการประชาชนด้านรักษาพยาบาล	176	33.59	11	2.10
บัตรประกันสุขภาพ	312	59.54	41	7.82
โครงการสินเชื่อเพื่อไปทำงานต่างประเทศ	178	33.97	1	0.19
โครงการกู้เงินเพื่อฝึกอบรมฝีมือแรงงานด้านช่าง	185	35.31	1	0.19
เงินทุนเพื่อประกอบอาชีพแก่ครอบครัวที่ประสบปัญหาในกทม.	177	33.78	0	0.00
โครงการส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดย่อม	141	26.91	0	0.00
โครงการฝึกอาชีพหลักสูตร 3 เดือน 6 เดือน(กทม.)	245	46.76	8	1.53
ฝึกอาชีพระยะสั้น(ลุงชาวไซอาชีพ)	207	39.50	4	0.76

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

ตารางที่ 15 ความต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน

รูปแบบความช่วยเหลือ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่ต้องการความช่วยเหลือ	40	7.63
ฝึกอบรมอาชีพ หรือให้การศึกษาเพิ่มขึ้น	182	34.73
จัดหางานใหม่ หรือสร้างงานเพิ่มขึ้น	323	61.64
ให้สวัสดิการกับผู้ตกงานมากขึ้น	59	11.26
ให้กู้เงินเป็นทุนประกอบอาชีพ	176	33.59
ทำให้เศรษฐกิจโดยรวมดีขึ้น	20	3.82

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้ตกงานในเมืองจำนวน 524 ราย

สรุปการติดตามผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจ : ชุมชนชนบท⁵

จากการส่งนักวิจัยภาคสนามเข้าไปศึกษาผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจที่มีต่อชุมชนในชนบทโดยใช้วิธีถามแบบเจาะลึก ทั้งในระดับชุมชนและครอบครัว ในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2541 สรุปได้ดังนี้

(1) ผลของวิกฤติเศรษฐกิจแตกต่างกันภายในชุมชนชนบท ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างเศรษฐกิจชนบทหลากหลายมากขึ้น สังคมชนบทที่ผลิตสินค้าเกษตรส่งออกค่อนข้างจะอยู่ในสถานการณ์ที่ต่ำกว่า เนื่องจากราคาพืชผลดีในช่วงปี 2540 และต้นปี 2541 ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการลดค่าเงินบาท ในหมู่บ้านที่ใกล้เมืองและมีผู้ไปทำงานในเมือง จะมีการว่างงานสูงกว่าหมู่บ้านที่ไกลเมือง

(2) การมองผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจของรัฐและชุมชนต่างกัน ชุมชนมีนิยามของความยากจนกว้างและซับซ้อนกว่านิยามของรัฐ ซึ่งจำกัดแค่การขาดแคลนรายได้ และอาหาร สำหรับชุมชนชนบท ความยากจนยังรวมถึงการมีหนี้สิน ความไม่สามารถที่จะกลับไปสู่ฐานะเศรษฐกิจเดิม ดังนั้น มาตรการให้กู้ที่ไปเพิ่มหนี้ให้แก่คนจน อาจจะไม่ใช่มาตรการที่คนจนเห็นว่าสามารถช่วยให้หลุดพ้นจากความยากจนได้ จำเป็นต้องมีมาตรการที่เป็นรูปธรรมให้เห็นว่าจะสามารถคืนหนี้ได้อย่างไร

(3) ผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจต่อคนในชนบทรุนแรงน้อยกว่าคนเมือง เพราะคนชนบทมีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ คนชนบทยังมีบ้านเป็นของตนเอง มีข้าว และยังมีพอที่จะหาอาหารจากธรรมชาติได้ สิ่งที่กระทบคือรายได้ส่งกลับลดลงหรือถูกหลานตักงานต้องกลับมาอยู่บ้าน

(4) ผลดี (เพียงอย่างเดียว) ของวิกฤติเศรษฐกิจที่มีต่อคนชนบทที่ชุมชนเห็นก็คือ การที่ถูกหลานตักกลับมาอยู่บ้าน

(5) ผลกระทบในชนบทเกิดขึ้นช้ากว่าในเมือง ผู้ได้รับผลกระทบมากเป็นผู้มีกิจการส่วนตัวขนาดเล็ก เช่น ร้านค้า ร้านรับซ่อมสินค้า เนื่องจากราคาสินค้าอุปโภคบริโภคที่แพงขึ้น ทำให้มีการปรับตัวในการลดค่าใช้จ่ายสินค้าเหล่านี้มากขึ้น

(6) ลักษณะการอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองของคนชนบทแบ่งได้ 2 ประเภท คือ อพยพระยะยาว กลับบ้านเฉพาะช่วงเทศกาล หรืออพยพเฉพาะฤดูการ ผู้ที่อพยพระยะยาวเพราะไม่มีที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินแต่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมากกว่าความต้องการแรงงานเกษตร ส่วนผู้ที่อพยพระยะสั้นมักไปทำงานนอกพื้นที่เฉพาะนอกฤดูกาลเกษตร เพื่อหารายได้เสริมจากรายได้ในภาคเกษตรกรรม

(7) ผู้ตกงานหรือผู้ถูกเลิกจ้างส่วนใหญ่จะกลับไปตั้งหลักที่บ้าน และจะกลับเข้ามาในเมืองอีก เนื่องจากไม่มีที่ดินทำกิน หรือมีแต่น้อย หรือเคยชินกับการได้รับค่าจ้างหรือเงินเดือน นอกจากนี้การที่แรงงานเหล่านี้เคยทำงานอยู่ในเมืองหรือโรงงานนานกว่า 10 ปี การจะให้กลับไปทำงานในภาคเกษตรหรือรับจ้างรายวันในพื้นที่นั้น ย่อมต้องอาศัยเวลาในการปรับตัว

⁵ สรุปจากงานวิจัยภาคสนามของฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ซึ่งได้ทำการวิจัยภาคสนามใน 9 หมู่บ้าน ในจังหวัดลพบุรี อ่างทอง นครสวรรค์ อุทัยธานี ลำพูน เชียงราย ขอนแก่น อุดรธานี และตรัง

(8) อัตราค่าจ้างในหมู่บ้านมีแนวโน้มลดลง แต่ก็ไม่มากนัก เนื่องจากในช่วง 3-4 ปีที่ผ่านมา มีการนำเครื่องจักรทางการเกษตรมาใช้แทนแรงงานเกษตรซึ่งขาดแคลน เนื่องจากแรงงานเข้ามาทำงานในเมืองจำนวนมาก

(9) ชาวบ้านได้มีการปรับตัวทางวัฒนธรรมเพื่อต่อสู้กับวิกฤติเศรษฐกิจ การจัดการทางสังคมที่กลับมาพร้อมกับวิกฤติเศรษฐกิจก็คือ การลงแขก ซึ่งพบเห็นได้ยากมากในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู แต่เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ การลงแขกหรือเอาแรงได้กลับมาเป็นที่นิยมในหมู่บ้านอีกครั้งเพราะขาดแคลนเงินหมุนเวียน แต่ก็ไม่มากเหมือนเช่นอดีต เพราะปัจจุบันการเกษตรได้อาศัยเครื่องทุ่นแรงมากขึ้น

(10) ผลกระทบที่มีต่อชุมชนชนบทโดยล้นหน้าก็คือ เงินเฟ้อ โดยเฉพาะค่ายาแพ่งขึ้นและขาดแคลน องค์กรของรัฐในท้องถิ่นปรับตัวโดยการลดปริมาณยาที่จ่ายในแต่ละครั้งลง นอกจากนี้ยาบางประเภทที่เคยได้แจกโดยไม่คิดมูลค่า ปัจจุบันต้องซื้อ

(11) วิกฤติเศรษฐกิจไม่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นหรือต่ำกว่า เพราะส่วนใหญ่ได้รับการอุดหนุนจากรัฐบาล และเด็กไม่ต้องเดินทางเข้ามาเรียนในเมือง ทำให้ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาไม่สูงนัก ในขณะที่การศึกษาในระดับมัธยมหรืออุดมศึกษาได้รับผลกระทบค่อนข้างมาก เนื่องจากผู้ประกอบการต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงกว่า

(12) ในช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่ ยาบ้าได้ระบาดไปทั่วทุกหัวระแหง โดยการเสพในกลุ่มผู้ใหญ่วัยอุปสรรคเพื่อให้ทำงานได้มาก แต่ในหมู่วัยรุ่นเป็นการเสพเพื่อความบันเทิง วิกฤติเศรษฐกิจส่งผลให้การระบาดของยาเสพติด โดยเฉพาะยาบ้ารุนแรงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในชุมชนชนบทที่อยู่ใกล้เมือง เนื่องจากเป็นวิธีการหาเงินที่ง่ายและมีโอกาสถูกจับกุมน้อย

(13) ลักษณะของวิกฤติเศรษฐกิจเปลี่ยนไปตามเวลาในระยะแรก ๆ วิกฤติเศรษฐกิจมีผลกระทบมากในเมือง เพราะปัญหาเกิดในภาคการเงิน ภาคการก่อสร้าง การบริการก่อน แต่ในปี 2541 ลักษณะปัญหาเป็นการลดลงโดยทั่วไปของอุปสงค์ (demand) รวม ซึ่งในปี 2541 มีที่ทำว่าจะขยายตัวไปทั่วทุกภาคเศรษฐกิจ

สรุปนโยบายของรัฐบาลเพื่อลดผลกระทบด้านสังคมจากวิกฤติเศรษฐกิจ

แผนปฏิบัติการบรรเทาปัญหาการว่างงาน

วันที่ 9 ธันวาคม 2540 กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมได้เสนอแผนปฏิบัติการบรรเทาปัญหาการว่างงานภายใต้การบริหารงานของ "คณะกรรมการบรรเทาปัญหาการว่างงานแห่งชาติ" โดยมี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ ประกอบด้วย 7 มาตรการ คือ

1. มาตรการประหยัดหรือไทยช่วยไทย
2. มาตรการจ้างงานในชนบท
3. มาตรการแก้ไขแรงงานต่างด้าว
4. มาตรการส่งแรงงานไปทำงานต่างประเทศ
5. มาตรการส่งเสริมการจ้างงานในภาคอุตสาหกรรม
6. โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ
7. โครงการทางสว่างแห่งอาชีพ

โดยมีงานหรือโครงการของกระทรวงหลักภายใต้ระบบคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (กนภ.) จำนวน 80 โครงการ (ตารางที่ 16) โดยมีงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรในปี 2541ทั้งสิ้น 72,407.7 ล้านบาท

ตารางที่ 16

สรุปจำนวนโครงการของกระทรวงหลักภายใต้ระบบ กนภ.

กระทรวง	โครงการ
เกษตรและสหกรณ์	19
ศึกษาธิการ	5
มหาดไทย	16
สาธารณสุข	10
อุตสาหกรรม	6
พาณิชย์	6
แรงงานและสวัสดิการสังคม	9
กลาโหม	6
การกีฬาแห่งประเทศไทย	1
สำนักงานอัยการสูงสุด	2
รวม	80

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

นอกจากนี้ ยังมีทรัพยากรสนับสนุนแผนฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคม เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน
อีกจำนวน 70,627 ล้านบาท ดังมีรายละเอียดดังนี้

งบประมาณกองทุนเพื่อกระจายการผลิตและการจ้างงานไปสู่ภูมิภาค (กจภ.)	500 ล้านบาท
งบประมาณโครงการพัฒนาตำบล (คพต.)	4,000 ล้านบาท
งบประมาณโครงการลงทุนเพื่อสังคม (SIP)	6,000 ล้านบาท
งบประมาณกองทุนพัฒนาเมืองและภูมิภาค (RUDEP)	1,200 ล้านบาท
งบประมาณโครงการลงทุนเพื่อสังคม (SIF)	4,800 ล้านบาท
งบประมาณของกรมการปกครองที่จัดสรรให้องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)	8,900 ล้านบาท
งบประมาณของกองทุนพัฒนาชนบท	600 ล้านบาท
งบประมาณของกองทุนพัฒนาชุมชนเมือง	1,500 ล้านบาท
The Overseas Economic Cooperation Fund	5,108 ล้านบาท
งบจากธนาคารพัฒนาเอเชีย (ADB)	8,000 ล้านบาท
งบปกติของส่วนราชการที่ถูกตัดและได้รับการจัดสรรคืน	30,000 ล้านบาท
งบพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง (กรมการปกครอง)	19 ล้านบาท

ตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคมขององค์กรพัฒนาเอกชน

กรณีตัวอย่าง 1 : กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด

กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เป็นกรณีตัวอย่างในการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและหลักธรรมะ เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชน โดยการจัดการทุนร่วมกันของชุมชนให้คนได้เข้ามาร่วมกันทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชน

ในปี 2533 กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จ.ตราด ได้เริ่มก่อตั้งโดยพระสุบิน ปณีโต ที่เห็นว่าความยากจนทำให้เกิดปัญหาต่างๆ รวมทั้งปัญหาศีลธรรม จึงคิดถึงการแก้ปัญหาความยากจนร่วมกับการทำให้ชุมชนมีความสามัคคีกัน โดยอาศัยหลักการออมทรัพย์ร่วมกับหลักพุทธศาสนา ซึ่งเริ่มจากให้คนในชุมชนระดมเงินออมคนละ 10-20 บาท เพื่อให้มาปล่อยกู้กันเองภายในกลุ่ม ในระยะแรกมีสมาชิกประมาณ 70 คน มาในปี 2541 มีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ 106 กลุ่ม มีจำนวนสมาชิก 21,400 คน ทั่วจังหวัดตราด (ประมาณร้อยละ 60 ของจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด) มีเงินหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 36 ล้านบาท ผลจากการรวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มทำให้สมาชิกมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีแหล่งเงินกู้ในการประกอบอาชีพ มีเงินสะสม และมีกองทุนสวัสดิการคุ้มครองตัวเอง

เป้าหมายของกลุ่มและผลแห่งความสำเร็จ

พระสุบินได้ตั้งเป้าหมายของสัจจะสะสมทรัพย์ คือ การแก้ปัญหาความยากจน หนี้สิน โดยให้ชาวบ้านมีเงินออมของตนเอง มีความประหยัด ซื่อสัตย์ ถึงจะสำเร็จ รวมทั้งให้ชุมชนรู้จักพึ่งตนเองในทุกๆ ด้าน ในแง่ของการอยู่ร่วมกันของชุมชน ในการแก้ปัญหาค่าเช่าและเบาะแ่วงกันของคนในชุมชน ให้มีความสามัคคีกันในการทำงานกลุ่ม และการสร้างพลังต่อรองให้แก่ชุมชน เพื่อไม่ให้ถูกเอาเปรียบจากนายทุน โดยอาศัยพลังของชุมชนในการจัดการทุน

การจัดการของระบบสัจจะสะสมทรัพย์

หลักการจัดการอาศัยการผสมผสานจากหลายระบบ เช่น ธนาคารหมู่บ้าน บริษัทประกันภัยในเรื่องสวัสดิการของสมาชิก บริษัทคนกลางจัดซื้อสินค้าในรูปแบบของสหกรณ์แต่มีความสอดคล้องกับชุมชนมากกว่า โดยมีหลักเกณฑ์คือ

- คนที่เข้าเป็นสมาชิกต้องเป็นคนในชุมชน โดยต้องฝากประจำทุกเดือนๆ ละ 10 บาท แต่ไม่เกิน 100 บาท เพื่อฝึกให้ชาวบ้านมีวินัย และเป็นสิ่งชี้ถึงพฤติกรรมของชาวบ้าน ถ้าผู้ใดไม่มาฝากเงินหรือฝากช้ากว่ากำหนดจะถือว่าไม่มีสัจจะและถูกปรับ
- คนที่นำเงินมาฝากสามารถกู้ได้ทันที ซึ่งจะต้องมีหนังสือสัญญา ผู้ค้ำประกัน และมีคณะกรรมการกลุ่มสัจจะนั้นๆ ดูแลอยู่ โดยใช้หลักสัจจะความเชื่อถือกันเอง

- คณะกรรมการกลุ่มจะสะสมทรัพย์สินที่ชาวบ้านเลือกตั้งขึ้นมา ให้มีวาระ 1 ปี ถ้ากรรมการคนไหนประพฤติดีก็สามารถเลือกเข้ามาใหม่ได้อีก ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมที่让群众เป็นผู้ตรวจสอบเอง

ปรัชญาการทำงานของกลุ่ม คือ คุณธรรมและสวัสดิการกลุ่ม โดยใช้หลักพุทธศาสนา (สังฆะ เสียดสละ) ระบบบริหารการเงินที่เป็นของประชาชน ด้วยการจัดเป็นเงินกองทุนสวัสดิการครบวงจรชีวิต แหล่งเงินกู้ ศูนย์กลางการระดมเงินออม และเป็นตลาด (ทุนและสินค้า) การพึ่งตนเองของชุมชน ให้คนในชุมชนทุกคนได้มีส่วนร่วมในผลประโยชน์ของกลุ่ม และมีระบบตรวจสอบการดำเนินงาน โดยสมาชิกจะมีสมุดบันทึกเงินฝาก สมุดบันทึกเงินกู้ และสมุดคุมเงิน (เงินฝาก เงินหมุนเวียน รายรับ-รายจ่าย) ซึ่งเก็บรักษาโดยกรรมการของกลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนี้กลุ่มจะสะสมทรัพย์สินแต่ละกลุ่มจะมีการกำหนดกฎเกณฑ์กลุ่มร่วมกัน เพื่อใช้เป็นมาตรฐานเดียวกัน โดยจะมีการปรับปรุงกฎเกณฑ์ให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์

การดำเนินงานที่สำคัญอีกประการ คือ การเปิดรับสมาชิกเพียง 4 รุ่น แล้วหยุดรับไประยะหนึ่ง เพื่อให้เงินกองทุนสวัสดิการขยายตัวพอเพียงกับการช่วยเหลือสมาชิก และสมาชิกรุ่นหลังๆ ก็ได้รับการเลื่อนชั้นไปสู่รุ่นที่สูงขึ้นและได้รับสิทธิการรักษาพยาบาลมากขึ้น

กลไกการจัดการทุนชุมชน

พระสุบินได้นำ “เงิน” มาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างดีในเชิงธรรมะ คือ กิจกรรมด้านการออมสมาชิกต้องให้สังฆะต่อตัวเองและกลุ่มว่าจะต้องนำมาเงินมาฝากเดือนละหนึ่งครั้ง เท่าๆ กันตลอดทั้งปี ด้านการกู้ ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของการส่งเงินคืน ร่วมปรึกษาในการพิจารณาจัดลำดับความจำเป็นก่อนหลังของการกู้เงิน บนหลักของความเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งกิจกรรมกองทุนสวัสดิการได้ถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน และให้สมาชิกมีจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของและรับผิดชอบต่อกองทุนของชุมชน โดยกิจกรรมนี้มีผลใน 3 ระดับ คือ หนึ่ง ระดับบุคคล จากกลุ่มสตรีที่ผลักดันให้คนในครอบครัวเข้ามาเป็นสมาชิก ทำให้มีความมั่นคงระดับครัวเรือน สอง ระดับชุมชน เป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนโดยการใช้ฐานเงินในการจัดการปัญหาต่างๆ คือเมื่อเงินทุนเพิ่มขึ้นจากการออมและมีการคืนเงินของสมาชิกกู้ยืม สมาชิกจะได้รับเงินปันผลขึ้นอยู่กับจำนวนหุ้นของสมาชิก และได้รับสวัสดิการด้านคำรักษาพยาบาล ค่าช่วยเหลือสมาชิกยามเสียชีวิต ค่าเล่าเรียนบุตรสมาชิก พัฒนาหมู่บ้าน ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เป็นต้น และ สาม ระดับระหว่างชุมชน เมื่อมีเงินเหลือในระบบจะนำไปให้แก่ชุมชนอื่นในเครือข่ายกลุ่มจะสะสมทรัพย์สินเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชน และพัฒนาไปสู่เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์

การจัดระบบบัญชีของกลุ่มแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ

1. สมาชิกจะมีสมุดบัญชี 2 เล่ม คือสมุดคู่ฝากและกู้ ในบางกลุ่มอาจมีสมุดเงินกู้จากกองทุนสวัสดิการ ซึ่งมีรายละเอียดของจำนวนหุ้น จำนวนเงินที่ต้องฝาก จำนวนเงินกู้ และจำนวนเงินที่ต้องส่งคืนพร้อมค่าบำรุงในแต่ละเดือน

2. กรรมการ มีสมุดคัมภีร์ คือ สมุดรับฝากเงินรายเดือน สมุดเงินกู้รายเดือน สมุดเงินกู้รายเดือน จากกองทุนสวัสดิการ และสมุดแยกประเภทเพื่อคัมเงินฝาก เงินหมุนเวียน รายรับ-รายจ่าย
3. การประชุมประจำปี คือเมื่อครบรอบการดำเนินงานจะจัดประชุมใหญ่ประจำปี ซึ่งกรรมการจะรายงานการดำเนินงานถึงผลกำไร-ขาดทุน ยอดเงินฝากและหุ้น ยอดเงินสวัสดิการ รวมทั้งให้มีการปรับปรุงกฎระเบียบร่วมกัน

การจัดตั้งและพัฒนากลุ่ม

การเผยแพร่ความคิดในการจัดตั้งกลุ่มให้แก่ชุมชน โดยการใช้วัดเป็นฐานของการดำเนินกิจกรรม ด้วยวัดเป็นสถานที่ที่ทุกคนเคารพ มีความศักดิ์สิทธิ์ คนจึงมีความเชื่อมั่นต่อกระบวนการกลุ่มที่ไม่มีการทุจริต และวัดยังเป็นพื้นที่สาธารณะ ทำให้เกิดกิจกรรมกลุ่มขึ้นในวัด และพระบางรูปยังเป็นพี่เลี้ยงแก่กลุ่มในการทำบัญชี เขียนใบสัญญา เป็นต้น สำหรับการดำเนินการเผยแพร่จะเข้าไปตามวัดของชุมชนในวันที่ชาวบ้านมาร่วมกันทำบุญ และอธิบายถึงแนวความคิด ทำให้ชาวบ้านกลุ่ม “คนดี” ซึ่งเป็นกลุ่มเริ่มก่อตั้งในชุมชนที่ส่วนหนึ่งได้รับการเลือกตั้งเข้ามาเป็นคณะกรรมการ ซึ่งชาวบ้านทั่วไปคิดว่ากลุ่มนี้มีความซื่อสัตย์ และเป็นคนดี จาก การขยายตัวของกลุ่มจะสะสมทรัพย์ทำให้เกิดผู้นำตามธรรมชาติในชุมชนขึ้น รวมทั้งเครือข่ายพระ ที่พระสุบินได้ถ่ายทอดความคิดสู่พระรูปอื่น ๆ เพื่อเผยแพร่กิจกรรมสู่ชุมชนได้มากขึ้น

การขยายสมาชิก การบริหารการเงินของกลุ่ม เป็นการพัฒนาของกลุ่ม โดยการจัดการการเงินระดับชุมชนและการประชุมกลุ่มที่เกิดขึ้นทุกเดือนนี้ เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ด้านการเงินและเศรษฐกิจชุมชนแก่สมาชิก ซึ่งนำไปสู่การสร้างความสำเร็จของกลุ่ม และบทบาทสตรีให้มากขึ้น และสุดท้ายการนำไปสู่การขยายเครือข่ายสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มในชุมชนอื่น ในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด

กรณีตัวอย่าง 2 : สมาคมหยาดฝนกับการพัฒนาองค์กรชุมชนประมงพื้นบ้าน

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านชายฝั่งทะเลตรัง

ชายฝั่งทะเลตรังที่มีความยาว 119 กิโลเมตร มีชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอยู่ 65 หมู่บ้าน ในอำเภอสิเกา อำเภอกันตัง อำเภอย่านตาขาว และอำเภอปะเหลียน ประชากรประมาณ 40,000 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม

ในช่วงปี 2445-2485 ได้มีชาวจีนจากปีนังเข้ามาทำการค้าส่งออกเปลือกไม้โกงกางและบางกลุ่มเข้ามาลงทุนทำปิ๊ะปลา ทำให้เกิดการจ้างงานขึ้นในหมู่บ้าน ในราวปี 2484 รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติ เปิดโอกาสให้มีสัมปทานป่าไม้ในป่าชายเลนโดยเอกชน ทำให้มีชาวจีนได้รับสัมปทานตัดไม้เถา ถ่านจากรัฐบาลซึ่งทำให้มีการจ้างงานมากขึ้น มีการอพยพแรงงานจากภายนอกเข้ามายังพื้นที่ ในปี 2512 เริ่มมีนายทุนแพปลา รับซื้อปลาในหมู่บ้าน ออกเงินให้ชาวประมงกู้ยืมซื้อเรือ เครื่องยนต์ และเครื่องมือจับปลา เกิดการจ้างงานในหมู่บ้านขึ้นอีกครั้ง ต่อมาจนกระทั่งปลายสัมปทานรอบที่ 1 ราวปี 2525-2529 ชาวประมงส่วนใหญ่หันกลับมาทำประมงเนื่องจากป่าสัมปทานเสื่อมโทรมลง ส่วนหนึ่งได้มาเป็นลูกแพทำประมงกันมาก

ขึ้น ในขณะที่ความอุดมสมบูรณ์ของท้องทะเลลดลงพร้อม ๆ กับการเสื่อมโทรมของป่าชายเลน นอกจากนี้ยังมีการทำประมงแบบทำลายล้างของเรืออวนลากอวนรุนในเขต 3 กิโลเมตร การทำประมงผิดกฎหมาย ทำให้ทรัพยากรหอยหรือลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ชาวประมงต้องลงทุนลงแรงมากขึ้นแต่ก็ยังประสบกับความขาดทุน หนี้สินพอกพูนมากขึ้นทุกที

ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

ชาวประมงพื้นบ้านตระหนักดีว่าการใช้ทรัพยากรแบบทำลายล้าง ทำให้เกิดปัญหาแก่ชุมชน แก่ปากท้องของตนเองและครอบครัว จึงได้พยายามที่จะรักษาน้ำนํ้า ป่าชายเลนและหญ้าทะเลมาเป็นเวลานาน เช่นที่บ้านทุ่งแหลมไทร เมื่อราวปี 2490 ในขณะที่เริ่มมีสัมปทานป่าชายเลน ผู้นำชาวบ้านและชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้เจรจากับทางราชการ และเจ้าของสัมปทานเพื่อขอพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้เป็นป่าใช้สอยของชุมชนและได้ทำข้อตกลงร่วมกันกำหนดพื้นที่ป่าใช้สอยของหมู่บ้านจำนวน 587 ไร่ โดยให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาและจัดการใช้ประโยชน์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “ป่าเชิงวัฒนธรรม” ซึ่งป่าใช้สอยของชุมชนมีอยู่เกือบทุกสัมปทาน หลังปี 2527 เมื่อสัมปทานรอบที่ 1 ใกล้สิ้นสุดลง ป่าสัมปทานรอบป่าใช้สอยของชุมชนเสื่อมโทรมลงมาก จึงทำให้มีผู้บุกรุกเข้าไปตัดไม้ในป่าใช้สอยของชุมชน ชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านได้ร่วมประชุม และร้องเรียนถึงผู้รับผิดชอบ ต่อมาปลายปี 2529 ผู้นำชาวบ้านคนหนึ่งถูกยิงเสียชีวิต ทำให้กระบวนการเรียกร้องหยุดชะงักไป

สมาคมหยาดฝน

สมาคมหยาดฝนตั้งขึ้นเมื่อปี 2528 ที่จังหวัดตรัง เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมดำเนินการพัฒนาชนบท เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการพึ่งพาตนเองของชุมชน ยกย่องจิตสำนึกของชุมชนในพื้นที่โครงการเกี่ยวกับสภาพทางนิเวศวิทยาของป่าและประโยชน์ทางสังคม-เศรษฐกิจ สร้างกลไกเพื่อประสานงานอย่างเข้มแข็งระหว่างชุมชนและนอกชุมชน ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของประเทศ สร้างความเข้มแข็งให้แก่ผู้นำชุมชนองค์กรชุมชนในเขตพื้นที่ชายฝั่ง การดำเนินงานครอบคลุมพื้นที่ในจังหวัดตรังและพื้นที่ใกล้เคียง และในปัจจุบันมีการทำงานในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกด้วย แหล่งเงินทุนของสมาคมมาจากองค์กรทั้งในและต่างประเทศ เช่น กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม CESVI Co-operation and Development แห่งประเทศอิตาลี และ AusAids แห่งประเทศออสเตรเลีย

การทำงานพัฒนาในระยะแรกของสมาคมหยาดฝน ได้เริ่มดำเนินโครงการส่งเสริมการพัฒนาชนบทอำเภอสิเกา ซึ่งมีพื้นที่ทำงานใน 7 หมู่บ้านชาวประมง คือ บ้านแหลมมะขาม บ้านทุ่ง บ้านแหลมไทร บ้านบางค่างควา ตำบลเขาไม้แก้ว บ้านปากคลอง บ้านหัวหิน และบ้านโต๊ะบัน ตำบลบ่อหิน ขณะนั้นชาวบ้านบางส่วนยังทำงานกับโรงงานเผาถ่าน และส่วนใหญ่เป็นชาวประมงที่มีพันธะสัญญากับแปปลา ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นหนี้แปปลา การดำเนินการในช่วงนั้นจึงเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และกระตุ้นชุมชนให้มีการประชุมปรึกษาหารือกันบ่อยๆ เพื่อเข้าใจปัญหาและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน ตัวอย่างงานที่ดำเนินการ ได้แก่ การขุดบ่อน้ำ การช่วยเหลือกลุ่มคนจนซึ่งเป็นชาวประมงแบบไร้เครื่องมือ โดยที่ประชุมผู้นำชาวบ้านได้ตกลงให้ความช่วยเหลือโดยการหาทุนหมุนเวียนให้เพื่อจัดหาเครื่องมือเครื่องมือที่เหมาะสมในการจับปลา ซื่อเรือ เครื่องยนต์ ต่อมาได้มีโครงการส่งเสริมการเลี้ยงปลาแก่ในกระชังเสริมรายได้ และการตั้งกลุ่มค้ำน้ำมันในหมู่บ้าน

กิจกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นจากการวิเคราะห์ปัญหาของชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการ และระหว่างการทำกิจกรรมทำให้เกิดผู้นำและแนวร่วม ซึ่งจะมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนและกระบวนการอนุรักษ์ในเวลาต่อมา

เมื่อปัญหาเรื่องปากท้องได้บรรเทาแล้ว ชาวบ้านก็เริ่มที่จะเห็นถึงปัญหาของความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพประมง อันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาปริมาณสัตว์น้ำที่น้อยลง การรุกรานของเรืออวนลาก ป่าชายเลนเสื่อมโทรม

ทรัพยากรชายฝั่งที่ให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกคือ ป่าชายเลนที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน ซึ่งเป็นป่าใช้สอยมาแต่เดิมเมื่อครั้งมีการให้สัมปทานรอบแรก ซึ่งชุมชนมีสิทธิฟื้นฟู ในระหว่างปี 2531-2532 ผู้นำชาวบ้านตำบลบ้านทุ่งทอง ตำบลเขาไม้แก้ว อำเภอลิเกา ได้รณรงค์ชี้แจงความเข้าใจกับชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชายเลนชุมชน แต่ต้องประสบปัญหาเนื่องจากแนวเขตป่าชายเลนชุมชนไม่ชัดเจน จึงได้ขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ต่อมาได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ทำโครงการฟื้นฟูป่าชายเลนชุมชนบนเนื้อที่ 587 ไร่ โดยได้รับการสนับสนุนจากผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง ชาวบ้านทุ่งทองและหมู่บ้านใกล้เคียง นักเรียนมัธยมในจังหวัดและสำนักงานป่าไม้จังหวัดตรัง ต่อมาป่าแห่งนี้ได้รับการยอมรับจากกรมป่าไม้ว่าเป็น “ป่าชายเลนชุมชนแห่งแรก” นำไปสู่การยอมรับร่วมกันว่าป่าชายเลนผืนนี้เป็นของชาวบ้านในหมู่บ้านเอง และชาวบ้านใกล้เคียงก็ให้การยอมรับและเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่า ในที่สุดก็สามารถห้ามปรามบุคคลภายนอกที่เข้าไปบุกรุกทำลายป่าได้ ผู้นำชุมชนได้จัดตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่าเพื่อร่วมกันวางแผนการปลูก/ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านทุ่งทองและบ้านใกล้เคียง เช่น บ้านแหลมมะขาม บ้านค่างควา ได้ร่วมกันปลูกป่าและสาងป่าอย่างต่อเนื่องทำให้สภาพป่าสมบูรณ์ขึ้น ในปี 2535 ป่าชายเลนบ้านทุ่งทองได้รับการยอมรับจากกรมป่าไม้ให้เป็น “ป่าชายเลนสาธิต” ของประเทศ

ในช่วงที่ชาวบ้านเลิกจากการทำงานรับจ้างในโรงเผาถ่าน กลับมาประกอบอาชีพประมงเหมือนเดิม ก็มีการทำประมงแบบทำลายล้างจากคนในชุมชนและคนภายนอก ชาวบ้านได้มีการประชุมและเรียกคนที่ทำประมงแบบทำลายล้างในหมู่บ้านมาคุยและตักเตือน หรือมีการภาคทัณฑ์ ซึ่งสามารถแก้ไขปัญหาได้ ปัญหาการระเบิดปลาที่หมดไป อวนรุนก็ลดจำนวนลงจนหมดไป และชาวบ้านยังมีการรวมตัวกันพิทักษ์พื้นที่จับปลาหน้าบ้านจากอวนรุนอวนลากต่างถิ่น ต่อมาได้พัฒนาเป็นเครือข่ายหลายหมู่บ้านเพื่อพิทักษ์อ่าวลิเกาตอนเหนือช่วยกันดูแลรักษาน่านน้ำ เมื่อเห็นการกระทำผิดก็จะช่วยห้ามปราม มีการนำเอาต้นมะพร้าวมาทำหลักปักไว้ในทะเลเพื่อกันอวนลาก

หลังจากที่ได้บริหารจัดการป่าชายเลนชุมชนบ้านทุ่งทองมาไ้ระยะเวลาหนึ่ง พบว่าการฟื้นฟูระบบนิเวศป่าชายเลนเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งเพียงรักษาป่าชายเลน 587 ไร่ยังไม่เพียงพอ ในปี 2534 สมาคมหยาดฝนได้ขยายพื้นที่ทำงานออกไปในอำเภอกันตัง โดยผู้นำชาวบ้านจากอำเภอลิเกามีบทบาทในการเชื่อมประสานระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน และระหว่างมัสยิดต่างๆ ระหว่างปี 2533-2536 เกิดป่าชายเลนชุมชนในจังหวัดตรังขึ้นอีก 5 ป่า ได้แก่ 1) ป่าชายเลนชุมชนบ้านแหลมมะขาม ต.เขาไม้แก้ว อ.ลิเกา 2) ป่าชายเลนชุมชนบ้านหัวหิน ตำบลบ่อหิน อ.ลิเกา 3) ป่าชายเลนชุมชนบ้านปากคลอง ต.บ่อหิน อ.ลิเกา 4) ป่าชายเลนชุมชนบ้านมดตะนอย ต.เกาะลิบง อ.กันตัง และ 5) ป่าชายเลนชุมชนบ้านพระม่วง ต.นาเกลือ อ.กันตัง

กิจกรรมขององค์กรชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดตรัง นอกจากการขยายพื้นที่ป่าชายเลนแล้ว ยังมี การฟื้นฟูแหล่งหญ้าทะเล ซึ่งเริ่มในช่วงปี 2534-2535 ดำเนินการในพื้นที่ 17 หมู่บ้าน มีการศึกษาดูงานที่ อำเภอสิเกา จัดสัมมนาเรื่องหญ้าทะเลขึ้น 2 ครั้ง และได้มีการเสนอต่อส่วนราชการที่เข้าร่วมโครงการในการ ห้ามมิให้มีประมงเรืออวนลาก อวนรุน อวนปิดปากอ่าว อวนปลาทรายกระทุ้งน้ำ ในเขต 3,000 เมตร จากชาย ฝั่งโดยเด็ดขาด ต่อมาได้มีการกำหนดแนวเขตและดำเนินการวางทุ่นซี่แนวเขต 3 แห่ง คือ ที่อ่าวสิเกา เกาะมุก และเกาะลิบง ทำให้หญ้าทะเลมีการฟื้นตัวแผ่ขยายกว้างออกไป และมีสัตว์น้ำชายฝั่งมากขึ้น

นอกจากนี้ชาวบ้านแหลมไทร บ้านทุ่งทอง และบ้านแหลมมะขามยังได้ริเริ่มโครงการอนุรักษ์เต่าทะเล แบบธรรมชาติ ขึ้นในปี 2533 โดยความร่วมมือของสมาคมหยาดฝนและมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า ชาวบ้าน หลายคนเปลี่ยนจากคนเก็บไข่เต่าไปขายมาเป็นคนอนุรักษ์ไข่เต่า และขบวนการเต่าทะเลได้ขยายตัวออกไป ตลอดแนวชายฝั่งทะเลของอำเภอสิเกา อำเภอปะเหลียน และอำเภอกันตัง จังหวัดตรัง มีการเสนอมติของ องค์กรชาวบ้านในการอนุรักษ์เต่าทะเลต่อประมงจังหวัด ให้ประกาศปิดอ่าวห้ามการประมงที่เป็นอันตรายต่อ เต่าในฤดูวางไข่ระหว่างเดือนตุลาคมถึงมีนาคมของทุกปี

กรณีตัวอย่าง 3 : กลุ่มฮักเมืองน่าน

“ไม่แยกคนออกจากป่า

ไม่แยกปลาออกจากน้ำ

ไม่แยกพืชออกจากเกษตร”

กลุ่มฮักเมืองน่าน เป็นกลุ่มของคนท้องถิ่นที่มีจิตสำนึกต่อถิ่นที่อยู่อาศัยและการสูญเสียป่าผืนใหญ่ จึง ได้ก่อรูปของคณะบุคคล ทั้งเครือข่ายองค์กรชุมชน เครือข่ายพระและครู ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน จัด เวทีเสวนา ศึกษาการสูญเสียสภาพแวดล้อมของป่าและลำน้ำ และนำมาสู่กิจกรรมการสืบชะตาลำน้ำน่านและ พิธีบวชป่า ตลอดจนกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาภัยทานตลอดสองฝั่งลำน้ำน่าน ความสำคัญของกลุ่มฮัก เมืองน่านเป็นการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของ “พลังชุมชน” “พลังปัญญา” และ “พลังวัฒนธรรมชุมชน” ที่ กลุ่มฮักเมืองน่านได้ประยุกต์และคิดค้นจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ให้มาทบทวนร่วมกับสำนักใหม่ต่อทรัพยากร- ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประวัติความเป็นมา

จังหวัดน่าน เป็นจังหวัดหนึ่งทางภาคเหนือที่เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ กลิ่นอายของศิลปวัฒน- ธรรม และประวัติอันยาวนานของอาณาจักรล้านนา จังหวัดน่านก็เหมือนจังหวัดอื่นๆ ที่ต้องประสบปัญหาด้าน สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ หรือปัญหาสังคมต่างๆ ในวันที่ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่ายังคงมีอยู่ ปัญหาการชะล้างพังทลายของหน้าดินในที่สูง ปัญหายาเสพติด ยาบ้า ภายใต้ภาวะความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลักดันให้ชาวบ้านในชุมชนต่างๆ เข้ามาพิทักษ์ปกป้องฐานชีวิตของตน เช่น กลุ่มชาวบ้านที่บ้านหลวง ได้แสดงพลังโดยการที่ชาวบ้าน 500 คน บุกยึดรถลากไม้ของนายทุนกลางป่าใน ปี 2518 กลุ่มชุมชน-ขุนเสียนรวมพลังชาวบ้าน 3 ตำบล ต่อต้านและควบคุมตัวคนของนายทุนที่เข้ามา

ลักลอบตัดไม้ กลุ่มพระสงฆ์ได้นำแนวปฏิบัติทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาสังคม และปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่า จัดทอดผ้าป่าและถวายทานพันธุ์ไม้ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่พัฒนามาจากโครงการขนาดเล็ก เจ้าหน้าที่ภาคสนามขององค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้เป็นลูกหลานของคนน่าน เกิด เติบโต และทำงานในพื้นที่ ซึ่งแตกต่างจากองค์กรเอกชนที่อื่น

ในยุคก่อนปี 2534 กลุ่มคนทำงานที่ได้กล่าวมาแล้วจะทำงานแบบต่างคนต่างทำ ตามความถนัด ตามพื้นที่อยู่อาศัย ตามอาชีพ ต่อมาในช่วงปี 2534-2536 กลุ่มชาวบ้าน กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มพระสงฆ์ ได้เริ่มที่จะมาทำงานในแบบ “เครือข่าย” โดยการนำของท่านพระครูปลัดสงวน (ต่อมาได้เป็นพระครูนนทคุณ) ได้ชักชวนกลุ่มต่างๆ เข้ามาปรึกษาหารือกันเพื่อหาทางให้การดำเนินการของกลุ่มต่างๆ ที่กระจัดกระจายกันอยู่มีประสิทธิภาพ เป็นระบบ และมีการช่วยเหลือกันมากขึ้น โดยใช้ชื่อเครือข่ายว่า “เครือข่ายฮักเมืองน่าน” โดยมีวัดอรุณญาวาสเป็นศูนย์ประสานงาน งานของเครือข่ายเริ่มคึกคักและเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น เริ่มให้ความสำคัญต่อการทำงานแบบประสานความร่วมมือ ในช่วงนี้ได้จัดงานสืบชะตาแม่น้ำน่านขึ้นในตัวเมืองน่าน ซึ่งถือเป็นการเปิดตัวเครือข่ายฮักเมืองน่าน ในช่วงปี 2536 เครือข่ายฮักเมืองน่านได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากประเทศเยอรมนี จึงได้ตกลงย้ายสำนักงานจากวัดอรุณญาวาสมายังสำนักงานในปัจจุบัน

จวบจนวันนี้เครือข่ายฮักเมืองน่านมีองค์กรสมาชิกไม่ต่ำกว่า 30 องค์กร ทั้งที่เป็นกลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มองค์กรชาวบ้าน กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธุรกิจชุมชน กลุ่มเยาวชน และกลุ่มสนใจอื่นๆ ณ วันนี้ เครือข่ายฮักเมืองน่านเกิดและเติบโตมาจนถึงวัยแห่งการสะสมบทเรียน ความรู้และประสบการณ์เพื่อที่จะเติบโตต่อไป

โครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน

การที่จะเกิดและเติบโตอย่างมีคุณภาพได้นั้น สังคมต้องสร้างสภาพที่เอื้อต่อการเกิดและการเติบโตของกลุ่มทางสังคม (civil group) ด้วย ตัวอย่างเช่น โครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน โดยตัวโครงการฯ พยายามสร้างอำนาจให้กับสังคม ด้วยการสร้างแนวร่วมของคนทั้งจากภาครัฐและภาคเงินทุน ให้ลงมาสนับสนุนและส่งเสริมความเข้มแข็งให้ภาคสังคม ได้แก่เครือข่ายฮักเมืองน่านและองค์กรชุมชนชาวเขา 4 หมู่บ้าน

กลุ่มฮักเมืองน่านรับผิดชอบการทำงานระดับหมู่บ้านและประสานงานระดับจังหวัด โดยจัดอันดับความสำคัญของงานดังนี้ อันดับแรก คือ การสร้างความเข้มแข็งในองค์กรชุมชน โดยในช่วงแรกเน้นที่กลุ่มแกน เช่น กรรมการหมู่บ้าน ชมรมอนุรักษ์ในหมู่บ้าน และขยายออกสู่กลุ่มสตรีและเยาวชน อันดับที่สอง คือ การสร้างอาชีพทางเลือกอื่น เพื่อลดการใช้พื้นที่ป่า และการย้ายพื้นที่ทำกินจากยอดดอยลงสู่ที่ราบลุ่ม และ อันดับสุดท้าย คือ การสร้างกองทุนและให้ชาวบ้านสามารถจัดการกองทุน เพื่อประโยชน์ต่อคนในหมู่บ้าน

นอกจากนี้ ผลที่อยู่นอกเหนือความคาดหมาย คือ การเกิดขึ้นของเครือข่ายลุ่มน้ำ 15 หมู่บ้าน 2 สภาตำบล ซึ่งเริ่มจากการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านในโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน ได้ยกเรื่องความไม่ยั่งยืนของการจัดการที่ดินและป่า ว่ามีสาเหตุมาจากการใช้ที่ดินของหมู่บ้านรอบข้าง ดังนั้นในการประชุมครั้งต่อไปจึงได้เชิญหมู่บ้านรอบข้างมาหารือเพื่อยุติปัญหาการบุกรุกการใช้ที่ดินข้ามหมู่บ้าน จนในที่สุดได้มีการออกกฎกติกาการใช้ที่ดินของลุ่มน้ำทั้ง 15 หมู่บ้านร่วมกัน ทั้งยังมีเรื่องการควบคุมยาเสพติดรวมอยู่ในกฎ

ระเบียบนี้ด้วย ในการกำหนดกฎกติกานี้ได้เชิญคนนอก อาทิ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่ตำรวจ กลุ่มครู มารับทราบด้วย

ในการดำเนินงาน กลุ่มฮักเมืองน่านได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยราชการในพื้นที่เกือบทุกหน่วยงาน เพื่อให้หน่วยราชการในพื้นที่รับรู้การดำเนินการของกลุ่ม และขอความช่วยเหลือ ซึ่งจะช่วยให้หน่วยราชการได้เข้ามาเรียนรู้และเห็นพัฒนาการที่มีคุณภาพ หน่วยราชการเหล่านั้นก็จะเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านมากขึ้น นอกจากนี้กลุ่มฮักเมืองน่านยังได้ดึงเอากลุ่มต่างๆ ของเครือข่ายเข้ามาช่วยเหลือหมู่บ้านในโครงการฯ เช่น การดึงผู้นำชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จจากการทำเกษตรผสมผสาน มาเป็นวิทยากรให้กับชาวเขา การดึงกลุ่มพระสงฆ์มาทำพิธีบวชป่าร่วมกับผู้ทำพิธีเกี่ยวกับผีของชาวเมี่ยน และการถวายผ้าป่าพันธุ์ไม้ให้กับหมู่บ้านและโรงเรียน การดึงกลุ่มเยาวชนจากพื้นราบและในเมืองขึ้นไปทำค่ายเยาวชนร่วมกับเด็กชาวเขานดอย เป็นต้น

การปลูกป่าของโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชนที่จัดการโดยกลุ่มฮักเมืองน่าน จึงมิใช่การรับจ้างปลูกป่าแบบที่ทำกัน แต่เป็นโครงการที่ทำอย่างมีเป้าหมาย ทำให้วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ดีขึ้น

กรณีตัวอย่าง 4 : ปิ๋มน้ำมันชุมชน สหกรณ์การเกษตรศรีประจันต์

ปิ๋มน้ำมันชุมชน สหกรณ์การเกษตรศรีประจันต์ เป็นกรณีตัวอย่างของปิ๋มชุมชนที่ดำเนินการโดยสหกรณ์และประสบผลสำเร็จในการดำเนินธุรกิจ

ปิ๋มน้ำมันชุมชนสหกรณ์การเกษตรศรีประจันต์ ตั้งอยู่บนถนนสุพรรณ-ชัยนาท อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี ปิ๋มนี้เป็นปิ๋มน้ำมันชุมชนแห่งแรกของบริษัทบางจากมหาชน จำกัด สหกรณ์ฯ เริ่มทำธุรกิจกับบริษัทบางจากฯ เมื่อปี 2533 กิจการค่าน้ำมันนี้เป็นกิจการที่สหกรณ์ฯ ได้ดำเนินการนอกเหนือจากธุรกิจอื่นๆ เช่น ตลาดกลางข้าวเปลือก การจัดจำหน่ายสินค้า เป็นต้น การขายน้ำมัน (สหกรณ์ฯ ขายเฉพาะน้ำมันดีเซลเท่านั้น) เป็นบริการที่ให้สำหรับสมาชิก บุคคลทั่วไป รวมทั้งรถที่บรรทุกข้าวเปลือกมาขายที่ตลาดกลางของสหกรณ์ฯ ด้วย ในระยะแรก สหกรณ์ฯ กู้ยืมเงินจากบริษัทบางจากฯ ประมาณ 120,000 บาท เป็นค่างังน้ำมัน (20,000 ลิตร) หัวปิ๋มจ่ายน้ำมัน และค่าที่ดินในการสร้างปิ๋ม หลังจากบริหารและคืนทุนได้ภายใน 6-7 เดือน จึงได้คืนหัวปิ๋มและชดใช้เงินแก่บริษัทบางจากฯ ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงที่เศรษฐกิจกำลังเฟื่องฟู เกษตรกรให้ความร่วมมือในการซื้อน้ำมันของสหกรณ์จำนวนมาก ทำให้สหกรณ์ฯ สามารถสร้างกำไรได้ในระยะเวลาอันสั้น

สหกรณ์ฯ มีข้อตกลงในการซื้อขายน้ำมันกับบริษัทบางจากฯ คือ สหกรณ์ฯ ซื้อน้ำมันจากบริษัทบางจากฯ ขณะเดียวกันบริษัทบางจากฯ ช่วยซื้อข้าวสารของสหกรณ์ฯ โดยเงินค่าน้ำมันที่สหกรณ์ฯ ต้องจ่ายให้กับบริษัทบางจากฯ บางส่วนจะถูกจ่ายเป็นข้าวสารแทน ตัวอย่างเช่น ถ้าราคาน้ำมันลิตรละ 7.35 บาท (ราคาหน้าโรงกลั่น) สหกรณ์ฯ จะซื้อในราคาลิตรละ 7.30 บาท อีก 5 สตางค์ต่อลิตร จะจ่ายให้ทางบริษัทบางจากฯ เป็นข้าวสาร ซึ่งบริษัทบางจากฯ อาจนำข้าวสารไปขายหรือส่งเคราะห์ให้ผู้ด้อยโอกาสต่อไป

วิธีนี้ทำให้สหกรณ์ฯ สามารถขายข้าวสารได้ ในขณะที่เดียวกันต้นทุนในการซื้อน้ำมันจากบริษัทบางจากฯ ก็ลดลงด้วย นอกจากนี้บริษัทบางจากฯ ยังได้ให้ราคาพิเศษตามปริมาณการซื้อ เช่น ถ้าบริษัทบางจากฯ ขายน้ำมันให้สหกรณ์ฯ 96,000 ลิตรต่อเดือน จะขายให้ในราคาหนึ่ง ถ้าขายในปริมาณที่มากกว่า 96,000 ลิตรต่อเดือน จะขายให้ในราคาที่ต่ำลง ราคาขายจะแยกเป็นบัญชี 1 และบัญชี 2 บัญชี 1 ใช้เมื่อสหกรณ์ฯ ซื้อน้ำมันไม่เกิน 96,000 ลิตรต่อเดือน บัญชี 2 ใช้เมื่อสหกรณ์ฯ ซื้อน้ำมันมากกว่า 96,000 ลิตรต่อเดือน โดยจะขายให้ในราคา 7.25 บาทต่อลิตร แต่ถ้าซื้อมากกว่า 150,000 ลิตรต่อเดือน จะขายให้ในราคา 7.15 บาทต่อลิตร คือลดลง 10 สตางค์จากราคาของบัญชี 2 (ปี 2541) ปิมน้ำมันชุมชนแต่ละแห่งจะได้รับส่วนลดแตกต่างกัน โดยทางบริษัทบางจากฯ พิจารณาจากยอดขายในอดีตในการกำหนดส่วนลด

วิกฤติเศรษฐกิจมีผลกระทบโดยตรงต่อกิจการการค้าน้ำมันของสหกรณ์ฯ ในอดีตสหกรณ์ฯ ซื้อน้ำมันจากบริษัทบางจากฯ ประมาณ 20-25 เทียวต่อเดือน (1 เทียวบรรจุน้ำมัน 16,000 ลิตร) แต่ในปัจจุบันปริมาณการสั่งซื้อลดลงเหลือ 12 เทียวต่อเดือน ในการตั้งราคาขายน้ำมัน สหกรณ์ฯ จะตั้งราคาเพิ่มขึ้นจากราคาหน้าโรงกลั่นประมาณ 40 สตางค์ต่อลิตร โดยดูราคาของปั๊มอื่นประกอบด้วย โดยทั่วไปจะตั้งราคาต่ำกว่าราคาของปั๊มอื่นประมาณ 20-25 สตางค์ต่อลิตร ถึงแม้ว่าราคาน้ำมันจะเปลี่ยนแปลงเกือบทุกวัน แต่สหกรณ์ฯ จะมีกำไรเฉลี่ยประมาณ 29 สตางค์ต่อลิตร การดำเนินกิจการค้าน้ำมันของสหกรณ์ฯ จึงไม่ขาดทุนเนื่องจากมีต้นทุนในการจัดการต่ำมาก สหกรณ์ฯ จ้างเด็กปั๊มเพียงหนึ่งคนและไม่ได้มีการตกแต่งร้านหรือใช้ไฟฟ้ามากเหมือนปั๊มอื่น ๆ ในขณะเดียวกันสหกรณ์ฯ พยายามตั้งราคาให้ต่ำกว่าปั๊มอื่นเล็กน้อยเพื่อดึงดูดลูกค้า นอกจากนี้ สหกรณ์ฯ ยังมีบริการรถขนส่งน้ำมันถึงบ้านสมาชิกและยังให้ส่วนลดในกรณีนี้อีก 10 สตางค์ต่อลิตร สหกรณ์ฯ พยายามสร้างความเชื่อถือโดยเน้นการขายน้ำมันที่มีคุณภาพและมีปริมาณถูกต้องตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ โดยมีการตรวจสอบคุณภาพทุกอาทิตย์ และตรวจสอบปริมาณความถูกต้องทุกวัน

มูลนิธิชัยพัฒนา และมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
การสัมมนาวิชาการประจำปี 2541

จากวิกฤติสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
From Crisis to Sustainable Development

กลุ่มที่ ๓

การฟื้นฟูสังคมเศรษฐกิจไทย

11-13 ธันวาคม 2541 ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ซิตี้ จังหวัดชลบุรี